

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav bohemistických studií

Diplomová práce

Bc. Svitlana Fiyalka

**Kognitivní předpoklady interferenčních jevů v rovině gramatiky
v situaci rusko-českého individuálního bilingvismu**

Cognitive assumptions of interferential phenomena on grammatical level
in the case of Russian-Czech individual bilingualism

2018

Vedoucí práce: prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.

Chtěla bych poděkovat své školitelce prof. PhDr. Haně Gladkové, CSc. za odborné vedení a cenné připomínky, které mi poskytla v průběhu zpracování této práce.

Zároveň chtěla bych poděkovat doc. PhDr. Zdeňku Starému, CSc. za odborné konzultace z kognitivní gramatiky.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2. srpna 2018

Bc. Svitlana Fiyalka

Abstrakt

Diplomová práce ukazuje přístupy kognitivní gramatiky k popisu a analýze fungování kategorie pádu, zejména v češtině a ruštině. Pozornost je při tom omezená na kognitivní gramatiku v podání amerického lingvisty R. Langackera. Zásadními pro tuto práci jsou rovněž studia kognitivní slavistiky L. Jandové o kognitivní sémantice ruských a českých pádů. Z hlediska této disciplíny diplomantka zkoumá interferenční jevy u ruskojazyčných mluvčích češtiny, tj. pomocí pojmového aparátu příslušného kognitivní gramatice vysvětluje rozdílné užití kategorie pádu v obou zmíněných jazycích.

Klíčová slova

Kognitivní gramatika, pád, interference, čeština, ruština

Abstract

The thesis shows the approaches of cognitive grammar to the description and analysis of case category's functioning in Czech and Russian languages. Attention is limited to the cognitive grammar as it interpreted by American linguist R. Langacker. Cognitive researches on Slavic languages by L. Janda are also crucial for this diploma. From this point of view the thesis's author studies the interferential phenomena which are typical for Russian-language speakers when they use the Czech language. In other words, by means of conceptual apparatus relevant to cognitive grammar author explains the different use of case category in both these languages.

Keywords

Cognitive grammar, case, interference, Czech language, Russian language

Obsah

Úvod	6
Kapitola 1. Kognitivní lingvistika jako jazykovědná disciplína	7
1.1 Základní předpoklady kognitivní lingvistiky	9
1.1.1 Symbolická struktura jazyka a proces konceptualizace	10
1.1.2 Status významu a jeho zkušenostní základ	11
1.1.3 Kategorizace	12
1.1.4 Metafora a metonymie	13
1.2 Základní teorie kognitivní lingvistiky	14
1.3 Kognitivní gramatika R. Langackera: základní pojmy	17
1.3.1 Symboličnost gramatických jednotek	17
1.3.2 Kontinuum lexikonu a gramatiky	18
1.3.3 Sémantická definice lingvistických kategorií	19
1.3.4 Gramatika jako obraz a proces konstruování	21
1.3.5 Profilování a jeho prominentní prvky trajektor/vztažný bod	22
1.3.6 Domény a radiální sémantické sítě	23
Kapitola 2. Kognitivní pojetí pádové kategorie	24
2.1 Konceptuální prototypy v kognitivní gramatice R. Langackera	26
2.2 Kognitivní sémantika pádů L. Jandové	29
2.2.1 Nominativ	30
2.2.2 Genitiv	31
2.2.3 Dativ	34
2.2.4 Akuzativ	38
2.2.5 Lokál.....	39
2.2.6 Instrumentál	40
Kapitola 3. Kognitivní předpoklady interference při užití kategorie pádu	42
3.1 Pojem interference v situaci individuálního bilingvismu	42
3.2 Kontrastivní analýza významů českých a ruských pádů	43
Závěr	51
Seznam literatury	52

Úvod

Předmět práce a výchozí předpoklady

Diplomová práce zkoumá postupy a možnosti kognitivní gramatiky při analýze konkrétního gramatického jevu, jímž je kategorie pádu. Pozornost je při tom omezená na kognitivní gramatiku v podání amerického lingvisty R. Langackera. Zásadními pro tuto práci jsou rovněž studia kognitivní slavistky L. Jandové o sémantice ruských a českých pádů. Při interpretaci rozdílných užití kategorie pádu v češtině a ruštině vycházím z předpokladu obou badatelů, že „stejná událost objektivní reality může být interpretována/konstruována odlišně různými mluvčími, což vede k rozdílům v jazykovém vyjádření, např. ve vidu, syntaxi, pádě“¹.

Cíle práce

Diplomová práce aspiruje o dosažení dvou cílů:

1. teoretického – ukázat, že kognitivní gramatika může nabídnout řešení, jež jsou příhodná pro analýzu konkrétních gramatických otázek, jako např. fungování kategorie pádu;
2. praktického – pomocí pojmového aparátu příslušného kognitivní gramatice vysvětlit rozdílné užití kategorie pádu v češtině a ruštině.

Struktura práce a metodologické postupy

Diplomová práce se skládá ze tří kapitol: 1. *Kognitivní lingvistika jako jazykovědná disciplína*, 2. *Kognitivní pojetí kategorie pádu*, 3. *Kognitivní předpoklady interference při užití kategorie pádu*. V *první kapitole* popisují základní východiska a pojmy kognitivní lingvistiky a kognitivní gramatiky. V *druhé kapitole* se zaměřuji na popis kategorie pádu z kognitivního hlediska. Na začátku *třetí kapitoly* podávám krátký teoretický výklad nezbytný pro pochopení nejdůležitějších aspektů bilingvního chování. V další podkapitole seznamuji s kontrastivní analýzou sémantiky českých a ruských pádů, zejména při vyjadřování časových vztahů, provedenou L. Jandovou. Příklady z tohoto studia doplňuji vybranými příklady z databáze CHRUP, která je databází jazykových chyb v češtině mluvčích s prvním jazykem slovanským. Tento jazykový materiál následně kriticky ověřuji v Českém a Ruském Národním Korpusu a vysvětluji pomocí pojmového aparátu příslušného kognitivní gramatice.

¹ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 24.

Kapitola 1. Kognitivní lingvistika jako jazykovědná disciplína

V dnešní době často můžeme uslyšet termín *kognitivní*, který se nejdříve prosadil v psychologii. V slovníku synonym k tomuto cizímu slovu najdeme český protějšek *poznávací*, jenž má poněkud širší významový rozsah, vztahuje se k poznávání vůbec a jeho základem je smyslový odraz skutečnosti². Na tomto základu jsou ale závislé vyšší formy poznávacích procesů jako rozlišování, identifikace, zobecňování či abstrahování. Vlastně tyto vyšší psychické struktury včetně vědomí člověka se označují termínem *kognitivní*. Proto vedle terminologických spojení jako *kognitivní faktor*, *kognitivní oblast*, *kognitivní proces*, *kognitivní konflikt*, *kognitivní úroveň* jsou i termíny jako *poznávací činnost*³.

Zásadním je zde rovněž pojem *kognice*, která se vyznačuje buď jako souhrn mentálních operací a pochodů, jejichž prostřednictvím si člověk uvědomuje a poznává svět i sebe samého, anebo jako výsledek těchto procesů, tj. to, co člověk poznal prostřednictvím např. vnímání, usuzování či intuice⁴. V kognici člověka jsou rovněž uloženy poznatky získané opakovanou komunikační zkušeností, jež zahrnují nejen obecné znalosti o světě, ale i komunikační prostředky (mentální slovník) a znalosti o tom, jak tyto prostředky používat (komunikační normy)⁵. Tyto mentální vzorce se v mysli jedince vytvářejí a v čase přetvářejí na základě jeho interakce s okolním světem, proto kognice je otevřenou a autoreglativní soustavou⁶. Díky podobné povaze je zkoumána několika disciplínami v různých pojmoslovných a terminologických rámcích: psycholingvistikou, neurolingvistikou, biolingvistikou, kognitivní lingvistikou a kognitivní psychologií. Nejspolehlivější poznatky o lidské kognici poskytují však dnes neurovědné výzkumy v širším rámci kognitivní vědy⁷.

Termín *kognitivní věda* je známy od poloviny minulého století jako interdisciplinární aktivita zabývající se myšlením a inteligencí a zahrnující filozofii, psychologii, umělou inteligenci, neurovědy, lingvistiku a antropologii. O začátku tohoto interdisciplinárního výzkumu myslí a jejích procesů se občas hovoří jako o tzv. první kognitivní revoluci. V oblasti samotné jazykovědy se s tímto proudem úzce souvisí americký lingvista Noam Chomský se svou generativní gramatikou⁸.

² Uhlířová, L. *K termínu kognitivní*. Slovo a slovesnost, roč. 39 (1978), č. 3-4, s. 288-291.

³ Tamtéž.

⁴ *Internetový slovník cizích slov*, heslo *kognice*. Cit. 2.08.2018. Dostupné: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz>.

⁵ Nebeská, I. *Kognice*. In: Nový encyklopedický slovník češtiny online, ... s. 821-822.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

⁸ Thagard, P. *Úvod do kognitivní vědy...*, s. 11.

Od 50. let XX století s rozvojem umělé inteligence je tedy možné hovořit i o rozvoji kognitivní lingvistiky, i když většinou za čas její vzniku se považují až 70. – 80. léta, kdy generativismus N. Chomského začal být vážně zpochybňován. Mluví se v tom kontextu o tzv. druhé kognitivní revoluci, kdy kognitivní lingvistika se explicitně vymezila proti generativismu a jiným směrům, které studovaly jazyk jako autonomní mentální jev⁹.

Stoji za zdůraznění, že u základů kognitivní lingvistiky lehly nejen práce lingvistické, např. klíčová teorie prototypů vzešla z výzkumu podstaty lidské kategorizace prováděného psycholožkou E. Roschovou v roce 1975. Z nejdůležitějších raných lingvistických prací, které reprezentovaly nový pohled na jazyk, v jehož centru pozornosti lehla analýza jeho konceptuálního a zkušenostního základu, je třeba uvést:

1. *Metafory, kterými žijeme (Metaphors We Live By, 1980)* amerických badatelů G. Lakoffa a M. Johnsona, autorů teorii konceptuální metafory, která je jedním z nejdůležitějších tvrzení kognitivní lingvistiky vůbec a tvrdí, že lidské abstraktní myšlení je strukturováno pomocí metafory;

2. *Ženy, oheň a nebezpečné věci (Women, Fire, and Dangerous Things, 1987)* G. Lakoffa o podstatě a důležitosti lidských kategorizačních schopností;

3. *Foundations of Cognitive Grammar (1987)* amerického lingvisty Ronalda W. Langackera. Langackerova *kognitivní gramatika* poprvé představila pokus interpretovat jazykový systém jako výsledek obecných kognitivních mechanismů a procesů.

K průkopnickým pracím v tomto směru patřily rovněž studia L. Talmyho o kognitivní sémantice nebo Ch. Fillmore známého svou rámcovou teorií a pádovou gramatikou, ve které byly zdůrazněny dříve zanedbávané sémantické vztahy ve větě¹⁰.

Sám R. Langacker za období vzniku kognitivní lingvistiky považuje jaro 1989, kdy v německém Duisburgu bylo zorganizované mezinárodní lingvistické sympozium, na kterém byl založen časopis *Cognitive Linguistics* a společnost *International Cognitive Linguistics Association*¹¹. Už ke konci XX století se kognitivní přístup k jazyku začal uplatňovat nejen v Americe a Západní Evropě, ale i ve východní Evropě, o čem svědčí založení *Slavic Cognitive Linguistics Association* v listopadu 2000 na Severokarolínské univerzitě v Chapel Hill s prvním presidentem Laurou A. Jandovou.

⁹ Lehoučková, Z. *Slovesná prefixace ve světle Langackerovy kognitivní gramatiky*, ..., s. 11.

¹⁰ Evans, V., Bergen, B., Zinken, J. *The cognitive linguistics enterprise: an overview*... s. 2.

¹¹ Langacker, R. *Concept, Image, and Symbol*..., s. ix.

1.1 Základní předpoklady kognitivní lingvistiky

Co přesněji znamená termín *kognitivní* ve spojení *kognitivní lingvistika* a jaké nároky klade na výzkum, jenž pretenduje na zařazení ke kognitivnímu směru? Profesor J. Taylor tvrdí, že lingvistické výzkumy jsou kognitivní *par excellence*. Aby se však teorie jmenovala *kognitivní*, nestačí jí jen fakt uznání, že jazyk tkví v mysli. Musí vycházet z předpokladu, že *jazyk je nedílnou součástí lidského kognitivního systému a že jakýkoliv podnětný rozbor jazykových jevů musí být budován na tom, co víme o lidských kognitivních schopnostech*¹².

Pokud lingvisté chtějí, aby jejich výzkum byl uznán za kognitivní, musí dodržovat dva závazky: závazek kognitivnosti (*Cognitive Commitment*) a závazek obecnosti (*Generalization Commitment*). Podle *závazku kognitivnosti* popis jazykového systému má být v souladu s dosavadními vědomostmi o lidském poznání, ke kterým dospěly i další kognitivní vědy, zejména psychologie, filozofie, kognitivní neurovědy. Znamená to také, že součástí vědeckého popisu jazyka nemohou být struktury a procesy, které jsou v rozporu s obecnými zjištěními o lidské kognici, jelikož jazyk, jak tvrdí kognitivisté, reflektuje obecnou kognici. Jako příklady lidských kognitivních schopností, na které mají brát ohled kognitivnělingvistické výzkumy, můžeme uvést profilování (různé nahlížení na situaci: *lampa nad stolem* anebo *stůl pod lampou*), schopnost kategorizace a metaforické myšlení¹³.

Podle *závazku obecnosti* by kognitivní popis jazyka měl zaměřit na společné rysy lingvistických jevů na různých jazykových rovinách a na projevy obecných kognitivních mechanismů v různých oblastech jazykové struktury, poněvadž v kognitivní lingvistice na rozdíl od strukturalistického směru rozdělení jazykového systému na oddělené jazykové roviny, jimž odpovídají oddělené lingvistické disciplíny (fonologie, morfologie, sémantika, syntax, pragmatika apod.), je považováno za umělé a nevyplývající z povahy jevů samých. Takováto segmentace může být použita prakticky, ale není ji připisovaná psychologická realnost, poněvadž podle kognitivních lingvistů v lidské mysli nejsou přítomné speciální oblasti odpovídající takto definovaným jazykovým rovinám. Jako příklad zase můžeme uvést schopnost kategorizace, která se projevuje třeba: v lexiku (např. kategorie *hrneček* zahrnuje různé druhy hrnečků), v syntaxi (např. kategorie *slovní druhy* zahrnuje jména, slovesa atd.), ve fonologii (např. kategorie *hlásky* zahrnuje vokály a konsonanty)¹⁴.

¹² Taylor, J. *Gramatyka kognitywna...*, s. 4.

¹³ Evans, V., Bergen, B., Zinken, J. *The cognitive linguistics enterprise: an overview...* s. 4-5.

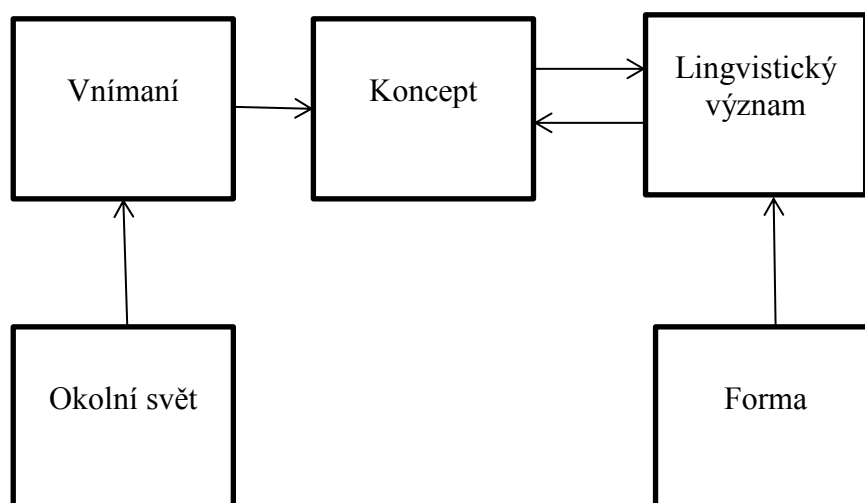
¹⁴ Tamtéž, s. 3-4.

1.1.1 Symbolická struktura jazyka a proces konceptualizace

Studium jazyka z kognitivního hlediska znamená především studium lidských konceptuálních možností, jelikož schopnost *konceptualizovat*, tj. uchopovat určité situace nebo fragmenty skutečnosti v podobě pojmů (*konceptů*) či pojmových (*konceptuálních*) struktur je nejzákladnější lidskou poznávací schopností¹⁵.

Jazykové výrazy reprezentují konceptualizaci, tj. *symbolizují*. *Symbols* jsou tzv. bity jazyka. Těmito bity mohou být smysluplné části jednoho slova, celá slova nebo spojení slov. Symbols se skládají z formy, mluvené buď psané, a významu, s kterým se forma tradičně pojí. Symbol je tedy symbolickou skupinou, spojením formy a významu¹⁶.

Když jako příklad vezmeme slovo *hruška*, celý proces konceptualizace vypadal by takto (Obr. 1.1): různé části mozku vnímají tvar hrušky, její barvu, příchut' či vůně, dále táto rozmanitá řada percepční informace, pocházející z okolního světa, se integruje v jediný mentální obraz, dostupný vědomí, z kterého i vzniká koncept hrušky. Když vyslovujeme slovo *hruška*, tato forma odpovídá významu, který se pojí spíš s konceptem než s fyzickým objektem. Koncepty se vztahují k naší vnímané realitě, proto jazyk není popisem skutečného světa, ale spíše lidského vnímání reality¹⁷.

Obr. 1.1 Úrovně vnímání
Zdroj: Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistic...*, s. 7.

¹⁵ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 13.

¹⁶ Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics, ...*, s. 6.

¹⁷ Tamtéž.

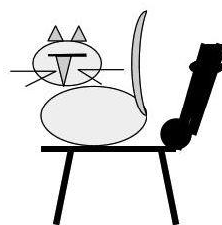
1.1.2 Status významu a jeho zkušenostní základ

Pro kognitivního lingvistu všechny jazykové jevy jsou provázány jeden s druhým i s celou lidskou kognicí a všechny jsou vedeny potřebou vyjadřovat *význam*. „Význam je zárukou existence všech jednotek a jevů jazyka, z nichž žádný není sémantický prázdný“¹⁸.

Pokud strukturalismus definuje významy prostřednictvím ohraničeného počtu sémů, na jejichž základě lze dané předměty/jevy přesně věcně identifikovat a preferuje denotace, význam v kognitivismu se vykládá celostně a nerozložitelně a jeho zásadní složkou jsou konotace. „Význam je to, co si lidé při setkání s daným slovem vybaví, k čemu si ho vztáhnou, jak mu rozumějí, a zároveň to, co lidé míní, když daného slova sami užijí“¹⁹.

Význam má zkušenostní základ, tj. vzniká pouze na základě lidské zkušenosti tělesného bytí nebo zkušenosti s okolním světem. Tento postoj vyplývá z filozofického pozadí kognitivní lingvistiky, jimž je *zkušenostní realismus* na rozdíl od objektivního realizmu strukturalistů. Kognitivisté nepopírají existenci reálného světa, jen jsou vědomi relativity lidského pohledu. Člověk podle nich „všechno poměřuje sebou a je sobě mírou všech věcí“²⁰.

Nejen lexikální, ale také gramatický význam má tělesný, zkušenostní základ. Vlastní těla pomáhají lidem porozumět množství pojmů: *uvnitř – vně* (raná zkušenost dětí, když si vkládají předměty do úst, je tělo jako nádoba), *nahore – dole* (řídí se gravitací a vzpřímenou pozicí dospělého), *blízko – daleko* nebo *pramen – cíl* (je výsledkem zkušenosti s tím, jak se lidé a předměty pohybují prostorem)²¹. Nejvíce soustředíme úvahu na tom, co je nám ze zkušeností více známe, proto ze dvou popisů obr. 1.2: *Kočka na židli* nebo *Židle pod kočkou*, většina lidí vybere první variantu. Víme totiž, že vlastně kočka a ne židle jsou schopné pohybu, hluku, apod., proto se koncentrujeme spíš na ní než na statickém předmětu²²:

Obr. 1.2 Kočka na židli

Zdroj: Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics*, ..., s. 17.

¹⁸ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 13.

¹⁹ Cit. podle: Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku...*, s. 80.

²⁰ Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku...*, s. 25.

²¹ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 16.

²² Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics*, ... s. 16.

1.1.3. Kategorizace

Jednou z nejdůležitějších kognitivních schopností člověka je *kategorizace*, která tvoří půdorys lidského konceptuálního systému²³. Prostřednictvím kategorizace si člověk chaotickou a stále se měnící realitu redukuje, zpřehledňuje a uspořádává. Kategorizuje vždy, když věc vnímá ne jako jednotlivinu, ale jako exemplář určitého druhu. Tím, že něco označí třeba jako strom, jako zelené nebo jako adverbium, jakoby vloží do příslušné krabice²⁴.

V duchu zkušenostního realizmu se kategorie pokládají nikoli za „objevy“ – přirozené uskupení jevů, ale za „ vynálezy“ – lidské uspořádání věcí. Člověk má nekonečně mnoho možností, jak kategorizovat a které vlastnosti objektů vzít v úvahu. Kategorie jsou proto lidskými výtvoři a promítají se v nich lidské zájmy, potřeby i limity – a také to, že člověk žije v určitém kulturním společenství a disponuje určitými způsoby myšlení²⁵.

Jak ukazují různé výzkumy podstaty lidské kategorizace, lidské znalosti jsou uloženy v kategoriích se speciální strukturou. Kategorie je definována prototypickým členem a je kolem něj organizována. Ostatní členy k prototypu vždy mají nějaký vztah, což ale neznamená nutné sdílení s ním nějakého společného rysu, neboť vztah k prototypu může být zprostředkovaný celým řetězem členů, v němž každý sousedící pár nějaké rysy sdílí, ale členy na koncích řetězu žádné rysy sdílet nemusí²⁶. Např. pokud do kategorie ptáků zařadíme *pštrosa*, určitě bude umístěn na periférii této kategorie s prototypickým členem, řekneme *vrabec*. Stejně tak adjektivum *khaki* bude umístěn na okraji kategorie *adjektivum*, poněvadž nesplňuje všechna kritéria prototypového adjektiva, tj. vyjadřování kvality, příznačné zakončení a skloňování atd.²⁷

Zdrojem významu prototypu je představové schéma toho, jak člověk s danou věcí zachází (což koresponduje s faktem, že význam je ukotven v lidské tělesné zkušenosti). Např. akt sezení v *židli* je ta zkušenost, která definuje, co je *židle*, a varianty této zkušenosti vedou k jiným variantám periferních členů kategorie *židle* (např. křeslo, stolička, dětský jídelní stoleček, vozík pro postižené, atd.). Lidská interakce totiž se obecně ukazuje jako mnohem závažnější než rysy, které mohou být přítomny v „objektivním“ popisu kategorie²⁸.

²³ Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku...*, s. 67.

²⁴ Tamtéž, s. 76.

²⁵ Cit. za: Tamtéž, s. 72.

²⁶ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 19-22.

²⁷ Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku...*, s. 77.

²⁸ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 21.

1.1.4 Metafora a metonymie

Pro kognitivního lingvistu *metafora* je především záležitostí pojmových procesů člověka. Naše rozumění jevům, které nemají konkrétní fyzické realizace, se zakládá na chápání věcí, které tyto konkrétní fyzické realizace mají. Jinými slovy, podstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci²⁹. Např. metaforami *vycházíme z předpokladů* a *došli jsme k závěru* se o uvažování mluví jako o cestě, která má svůj začátek a konec, metaforou *problémy se rozrostly* se o problémech mluví jako o rostlinách, které pak mají i *kořeny* a *jádra*, mohou *se větvit* a jejich řešení může *přinést plody*³⁰.

Metafora je tedy mapování, přenášení ze zdrojové domény do domény cílové³¹. Způsoby, jimiž jsou tato metaforická rozšíření uskutečňována, jsou pro jednotlivé jazyky vysoce specifické. Např. v moderní západní kultuře *čas* (cílová doména) jsou *peníze* (zdrojová doména). Čas tedy chápeme a prožíváme jako něco, co se dá *utrácet*, čím se dá *mrhat*, co se dá *rozpočítat*, co můžeme *investovat*, čeho se dá *našetřit* nebo čím se dá *plýtvat*. Využíváme totiž svých každodenních zkušeností s penězi, abychom jimi konceptualizovali čas³². Čas může být pojímán zcela odlišně jinými kulturami, proto je prakticky nemožné mluvit nějakým jazykem, aniž bychom si osvojili metaforické konvence, které jsou v něm obsaženy³³.

Pokud *metafora* je mapováním z jedné domény do druhé, *metonymie* je mapováním v mezích jedné i té samé domény. Metonymie přítomná vždy, když část zastupuje celek, nebo když cosi těsně asociovaného s nějakou entitou zastupuje entitu samu. Metonymické pojmy nám umožňují konceptualizovat jednu věc s pomocí jejího vztahu k něčemu jinému, např.: Část za celek (Usaď si svůj ctěný *zadek* třeba sem), Výrobce za výrobek (Koupil si *Forda*), Řídící za řízeného (*Napoleon* prohrál u Waterloo), *Používaný předmět* za *uživatele* (*Metro* zase stávkuje), Instituce za lidi (Neschvaluji to, co *vláda* dělá), Místo za instituci (*Bílý dům* na to neříká nic), Místo za událost (Nezapomeňme na *Hirošimu*)³⁴.

Metonymické pojmy tedy stejně jako metafory strukturují nejen náš jazyk, ale i myšlení, postoje a činnosti. A stejně jako je to u pojmů metaforických, i metonymické pojmy jsou zakotveny v naší fyzické zkušenosti³⁵.

²⁹ Lakoff, G., Jonson, M. *Metafory, kterými žijeme...*, s. 17.

³⁰ Vaňkova, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku...*, s. 99.

³¹ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 24.

³² Lakoff, G., Jonson, M. *Metafory, kterými žijeme...*, s. 21.

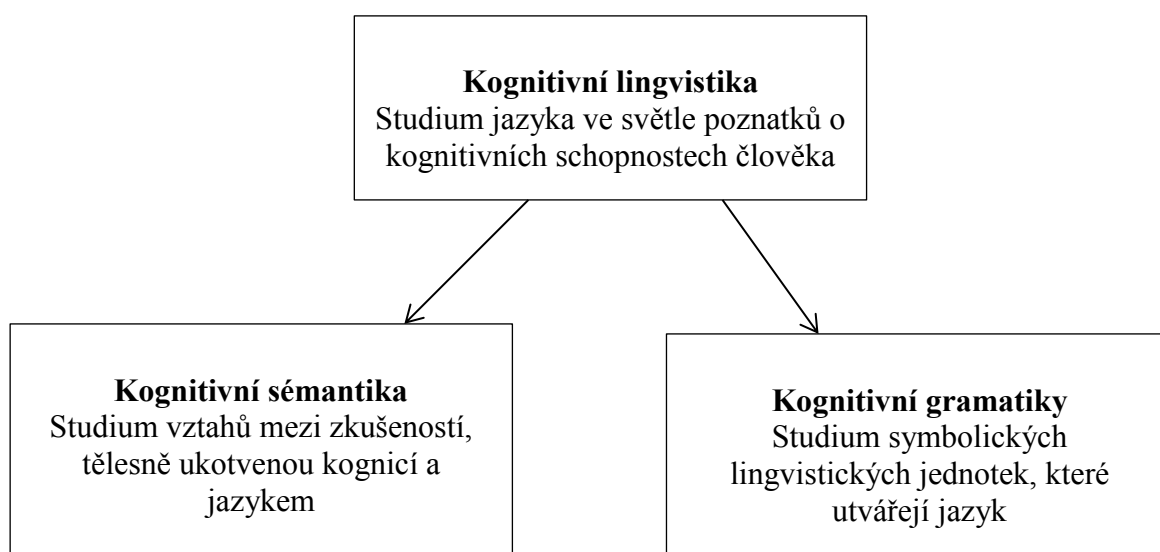
³³ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 24.

³⁴ Lakoff, G., Jonson, M. *Metafory, kterými žijeme...*, s. 52.

³⁵ Tamtéž.

1.2 Základní teorie kognitivní lingvistiky

Kognitivní lingvistika se dělí na dvě odvětví: kognitivní sémantiku a kognitivní gramatiky nebo kognitivní přístupy ke gramatice (jelikož termín *kognitivní gramatika* patří ke konkrétní teorii, kterou vypracoval R. Langacker, vhodnějším při popisu „gramaticky-orientovaných“ teorií kognitivní lingvistiky je označení jako kognitivní gramatiky nebo kognitivní přístupy ke gramatice). Na rozdíl od formálních přístupů v lingvistice, které zdůrazňují úlohu gramatiky, kognitivní lingvistika zdůrazňuje roli významu. Z kognitivního hlediska tedy model významu (kognitivní sémantika) je omezený, dokud není vypracován adekvátní kognitivní model gramatiky. Kognitivní gramatika tedy předpokládá existenci kognitivní sémantiky a závisí na ní. Kognitivní gramatika však sama po sobě nese význam a proto nemůže být oddělená od systému lingvistického významu, tj. kognitivní sémantika a kognitivní gramatika jsou propojeny a rozdíl mezi nimi je umělý³⁶.

Obr. 1.3 Studium významu a gramatiky v kognitivní lingvistice
Zdroj: Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics...*, s. 50.

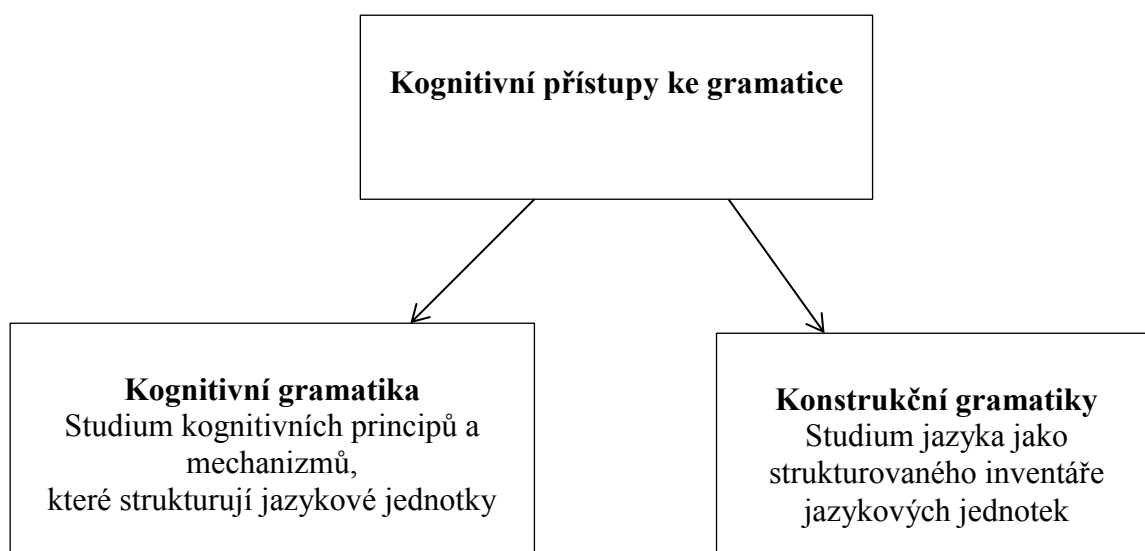
Kognitivní sémantika zkoumá vztah mezi zkušeností, tělesně ukotvenou kognicí a sémantickou strukturou obsaženou v jazyce. Badatelé, kteří pracují v oblasti kognitivní sémantiky, zkoumají konceptuální strukturu a samotný proces konceptualizace. Jazyk využívají jako prostředek poznávání kognitivních jevů. Proto kognitivní sémantika je stejně tak modelem mysli jako i modelem lingvistického významu³⁷.

³⁶ Evans, V., M. Green. *Cognitive Linguistics...*, s. 48.

³⁷ Tamtéž.

K oblasti kognitivní sémantiky patří např. již zmíněná teorie konceptuální metafory *George Lakoffa*, teorie představových (konceptuálních) schémat *Marka Johnsona* (kterými jsou abstraktní pojmy jako např. „nádoba“, „část-celek“, „centrum-periferie“, které vznikají na základě zkušenosti s vlastním tělem nebo fyzickým světem a tvoří základ lidského konceptuálního systému)³⁸, nebo teorie konceptuální integrace *Gillose Fauconniera a Marka Turnera* (která zpracovává propojení dvou nezávislých mentálních prostorů a umožňuje popsat věty jako *Ve Francii by afera watergate Nixonovi neuškodila* – kombinace dvou mentálních prostorů za vzniku třetího integrovaného prostoru, který dědí část struktury původních prostorů, ale zároveň vytváří strukturu vlastní)³⁹.

Zatímco kognitivní sémantika usiluje hlavně o porozumění konceptuálnímu podloží jazyka a jazyk používá spíše jako prostředek, kognitivní gramatiky se snaží modelovat jazykový systém (mentální gramatiku), který je pojímán jako strukturovaný soubor symbolických jednotek (*symbolic assemblies*) různého rozsahu a různé úrovně specifčnosti. Kognitivněgramatické koncepce je možné rovněž rozdělit na dvě odnože. Nejvýraznějším představitelem první z nich je R. Langacker, který se snaží najít obecné kognitivní principy, na jejichž základě je možné interpretovat strukturu a fungování gramatického systému⁴⁰.

Obr. 1.4 Kognitivní přístupy ke gramatice
Zdroj: Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics...*, s. 482.

³⁸ Evans, V., Green, M. *Cognitive linguistics...*, s. 177.

³⁹ Tamtéž, s. 377.

⁴⁰ Lehoučková, Z. *Sémantická analýza vybraných českých slovesných předpon...*, s. 23-24.

Druhý směr se snaží o formálně detailní popis inventáře symbolických jednotek (konstrukcí) na různých rovinách jazykového systému, včetně jejich struktury, kompatibility a vztahů (jedná se ve své podstatě o určitý přístup k syntaxi). Jednotlivé teorie z tohoto směru se souhrnně označují jako *konstrukční gramatiky*: 1. první *konstrukční gramatika* (Ch. Fillmore a P. Kay), která byla velmi generativní, ale ukázala, že gramatiku je možné modelovat v termínech konstrukcí, a ne pravidel, a zkoumala idiomatické výrazy jako angl. *the Xer, the Yer – the more, the better*⁴¹; 2. *kognitivní konstrukční gramatika* (A. Goldbergová), která rozšířila konstrukční přístup z neregulárních idiomatických výrazů na výrazy regulární zkoumáním struktury slovesného argumentu⁴²; 3. *radikální konstrukční gramatika* (V. Croft), která má zkoumat zapojení lingvistické typologie do syntaktické teorie⁴³; 4. *vtělesněná konstrukční gramatika* (B. Bergen a N. Chang), ve které byla zdůrazněná tělesná podstata znalosti jazyka⁴⁴.

Mezi konstrukční gramatiky je v podstatě možné řadit i Langackerovu kognitivní gramatiku, protože s nimi sdílí většinu teoretických a metodologických předpokladů. Ale Langackerova teorie vznikla jako ucelený model dříve, než se objevily první konstrukční gramatiky a je nejrozvinutější z těchto teorií. Tyto teorie se ovšem také v mnohém liší – konstrukční gramatiky na rozdíl od kognitivní gramatiky Langackera nepracují s pojmem *profilování* ani se sémantickou definicí základních slovních druhů nebo sémantických rolí⁴⁵.

Stojí za zmínku, že v českém jazykovědném kontextu se kognitivní lingvistika často chápe jako kombinace zmíněné americké větve s polskými a ruskými sémantickými školami, které zkoumají různé polohy *jazykového obrazu světa*. V těchto intencích se kognitivní lingvistika ukazuje jako přístup k jazyku zdůrazňující relativnost jazyka ke sdíleným kognitivním strukturám určitého společenství. Tento přístup je v poslední době charakterizovaný jako *kognitivní etnolingvistika*⁴⁶. Pro některé badatele však kognitivní lingvistika představuje spíše mezioborovou subdisciplínu, která se soustřeďuje na témata stojící v průniku zájmů psychologie/neurologie a lingvistiky: např. osvojování řeči dítětem, neuropsychologické procesy probíhající při produkci a recepci řeči, řečové patologie⁴⁷.

⁴¹ Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics...*, s. 48.

⁴² Tamtéž, s. 667.

⁴³ Tamtéž, s. 692.

⁴⁴ Tamtéž, s. 697.

⁴⁵ Tamtéž, s. 481.

⁴⁶ Vaňková, I. *Úvodem: na cestě ke kognitivní (etno)lingvistice...*, s. 246.

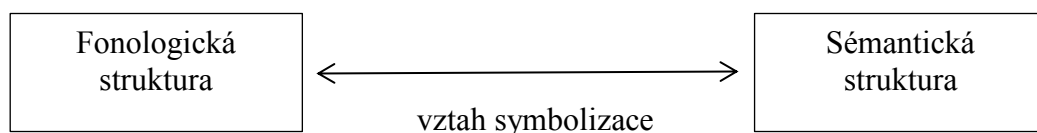
⁴⁷ Tamtéž, s. 248.

1.3. Kognitivní gramatika: základní pojmy

Langackerova kognitivní gramatika hraje v kognitivní lingvistice centrální roli a většina bádání z tohoto směru se řídí jeho koncepcí⁴⁸. R. Langacker začal na ní pracovat v roce 1976, původně pod názvem *Space Grammar*, a jeho kognitivní gramatika, která vychází z obecných kognitivních mechanismů, jako asociace, schematizace a kategorizační mechanismy, se stala v podstatě odmítavou reakcí na generativní gramatiku N. Chomského, jež preferovala formálnělogický přístup, který neuvažoval ani úzus, ani obrazné užití jazyka.

1.3.1 Symboličnost gramatických jednotek

Základní jednotkou kognitivní gramatiky je symbolická jednotka, kterou může být slovo, morfém, věta nebo celý text – všechny při tom mají stejnou strukturu, která se skládá ze tří částí: fonologická struktura, sémantická struktura a vztah symbolizace mezi nimi (obr. 1.5). Kognitivní gramatika tvrdí, že pro úplný popis jazyka stačí pouze tyto tři složky⁴⁹.

Obr. 1.5 Tři složky jazykového výrazu – symbolická jednotka
Zdroj: Taylor, J. *Gramatyka kognytywna...*, s. 24.

Např. lexém *kočka* je spojením konceptualizace (významu), která vymezuje jeho sémantické pole *[KOČKA]*, a fonologického pole *[kočka]*, které může být nejen příkladem toho, jak se slovo vyslovuje, ale i jak může být představené gesty nebo písmem. Výsledná symbolická jednotka vypadá jako: *[[KOČKA]/[kočka]]*⁵⁰.

Symbolické jednotky mohou být simplexní a komplexní. Simplexní symbolická jednotka může mít komplexní sémantickou a fonologickou strukturu, ale je simplexní v termínech symbolické struktury, pokud se neskládá z menších symbolických jednotek. Slovo *kočka* nebo jeho koncovka v plurálu *-y* je tedy simplexními symbolickými jednotkami, a slovo *kočky* (*[[KOČKA]/[kočka] - [Plurál]/[y]]*), sousloví nebo celá věta – komplexními⁵¹.

⁴⁸ Janda, L. *Kognitivní gramatika...*, s. 822.

⁴⁹ Taylor, J. *Gramatyka kognytywna...*, s. 23.

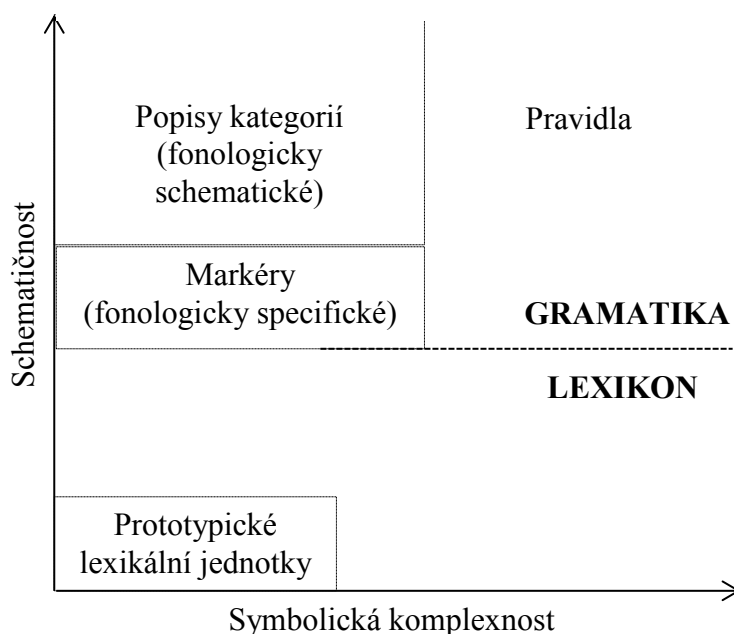
⁵⁰ Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 15.

⁵¹ Tamtéž.

Symbolické jednotky jsou konvenční. Konvenčnost symbolické jednotky je motivována tím, že lingvistický výraz se stává částí gramatiky jazyka, pokud je společný pro všechny členy jazykové společnosti. Konvenčnost je tedy záležitostí míry (lexém *kočka* je více konvenční než lexém *infarkt*, jelikož první se používá větší skupinou lidí než druhý). S tohoto pohledu mentální gramatika mluvčího je formována cestou abstrakce symbolických jednotek z konkrétních příkladů jazykového užití. Není tedy rozdíl mezi znalostí jazyka a užitím jazyka, jelikož znalosti vyplývají z užití⁵².

1.3.2 Kontinuum lexikonu a gramatiky

Gramatika v *Kognitivní gramatice* R. Langackera není traktována v běžném slova smyslu, tzn. jako označení určitého subsystému jazykové struktury, hlavně syntaktických a morfologických pravidel, ale v širokém slova smyslu jako označení jazykového systému jako celku. Mezi gramatikou a slovní zásobou není tedy principiální rozdíl: gramatika na jedné straně a slovní zásoba na druhé jsou dvěma póly spektra symbolických jazykových jednotek, kde gramatika je pólém maximálně významově schematickým a lexikon – pólém maximálně významově specifickým. Jinými slovy gramatika tvoří kontinuum se slovníkem⁵³:

Obr. 1.6 Kontinuum lexikonu a gramatiky
Zdroj: Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 21.

⁵² Evans, V., M. Green. *Cognitive Linguistics...*, s. 501.

⁵³ Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 15.

To, co tradičně nazýváme *pravidly*, v kognitivní gramatice se rozumí jako schémata nebo vzory, které se používají pro vytvoření komplexních výrazů (konstrukcí). Částečně specifické struktury jako např. angl. *on a X day* (*on an eventful day*) nemůžou být součástí ani výhradně lexikonu ani výhradně gramatiky, poněvadž nejsou ani plně specifické ani plně schematické, a ilustrují souvislou přírodu lexikonu a gramatiky. Dokonce i „gramatické“ *markéry* jako pomocná slova, markéry shody, odvozovací afixy, které všechny jsou fonologicky specifickými, jsou v pojetí kognitivní gramatiky smysluplnými elementy. Jejich sémantické pole je schematické a proto těžko popsatelné. Gramatické *kategorie* jsou navíc fonologicky schematické, ale stejně nesou význam⁵⁴.

Např. gramatická forma věty je vázaná na svůj vlastní schematický význam stejně, jako třeba slovo *kočka* je pojednáním formy a významu⁵⁵. Srovnajme dvě anglické věty, kde první věta je aktivní konstrukcí, druhá – pasivní:

1. *Lily tickled George.* (Jan polechtal Janu.)
2. *George was tickled by Lily.* (Jana byla polechtána Janem.)

Druhou větu bychom mohli představit jako: *Patiens „passive verb string“ by Agens.* V kognitivní gramatice tahle pasivní konstrukce má vlastní *schematický* význam (v centru pozornosti je *Patiens*, ale ne *Agens*), který je nezávislý na *specifických* slovech, které ji naplňují. V tom polehá kontinuum lexikonu a gramatiky, poněvadž lexém *kočka* a konstrukce *pasivum* jsou symbolickými jednotkami jedině s různou kvalitou významu⁵⁶.

1.3.3 Sémantická definice lingvistických kategorií

Všechny lingvistické kategorie mají v kognitivní gramatice konceptuální základ, a proto můžou být sémanticky definovány. Langacker nabízí maximálně schematicky sémantický popis pojmů. Vrcholným bodem v Langackerově definici lingvistických kategorií (tradičních slovních druhů) je velmi obecná kategorie *entit*. *Entitami* je všechno, co si můžeme představit nebo na co můžeme odkázat při popisu naší konceptuální struktury: věci, vztahy, kvantity, pocity, změny, místa, rozměry⁵⁷. *Entity* se dělí na *Věci* a *Vztahy*. *Věc* je podobně hodně technickým termínem v Langackerovém pojetí. *Věci* je jakýkoliv produkt konceptuální materializace, nejen fyzický objekt. *Věci* představují schematické sémantické

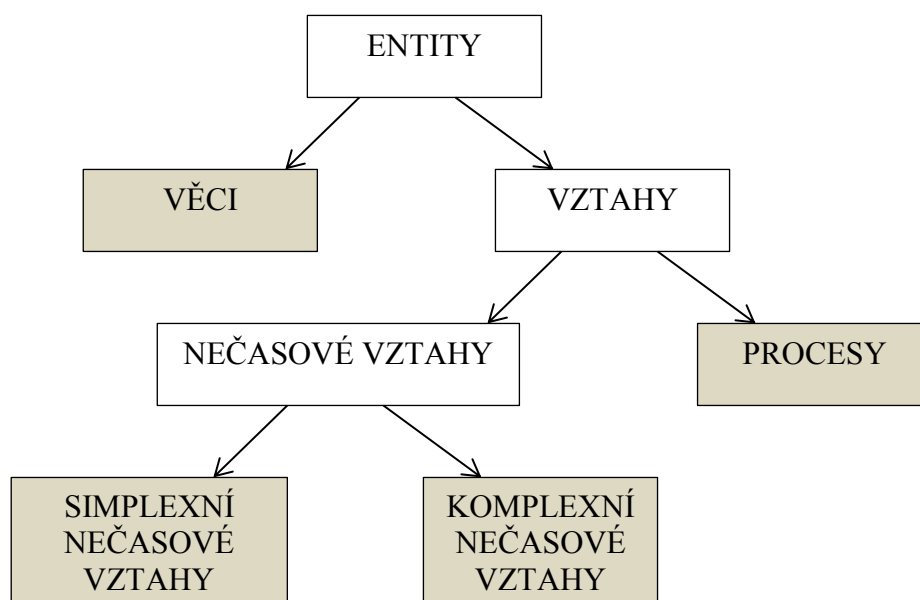
⁵⁴ Broccias, C. *Cognitive grammar...*, s. 193.

⁵⁵ Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics:...*, s. 478.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 98.

pole substantiv, např. substantivum *skupina* profiluje množinu entit, a ne nějaký konstitutivní člen. *Vztahy* naopak profilují spojení mezi entitami. *Vztah* je konceptuálně závislý na svých *účastnicích*, které jsou vnitřními částmi svých vlastních konceptualizací. *Věc* je naopak konceptuálně autonomní, jelikož může být nahlížena nezávisle od jakéhokoliv vztahu, ve kterém může brát účast. *Vztahy* mohou být buď *procesy* (časové vztahy) anebo *nečasovými vztahy*. *Procesy* profilují relace, které se nějak vyvíjí v čase (nebo přesněji mají „pozitivní“ časový profil) a reprezentují sémantické pole sloves⁵⁸.

Obr. 1.7 Sémantická definice lingvistických kategorií
 Šedivé obdélníky reprezentují koncepty, které jsou sémantickými poli tradičních slovních druhů,
 bílé – neodpovídají žádné kategorii.
 Zdroj: Broccias, C. *Cognitive grammar...*, s. 198.

Nečasové vztahy mají „nulový“ časový profil (čas zůstává v pozadí) a dělí se na dva typy: *simplexní nečasové* (statické) *vztahy* a *komplexní nečasové vztahy*. *Simplexní nečasové vztahy* zahrnují jednorázovou konfiguraci časem a odpovídají sémantickému poli adjektiv (*simplexní nečasové vztahy* jenom s jedním fokálním účastníkem, trajektorem, který odpovídá *věci*), statických předložek (v angličtině *in* na rozdíl od dynamické předložky *into* (*komplexní nečasové vztahy*)) a adverbii (*simplexní nečasové vztahy* jenom s jedním fokálním účastníkem, trajektorem, který odpovídá *vztahu*). Předložky vždycky vyžadují účast dvou fokálních účastníků – trajektora (*věc* nebo *vztah*) a vztazného bodu (*věc*)⁵⁹.

⁵⁸ Broccias, C. *Cognitive grammar...*, s. 198.

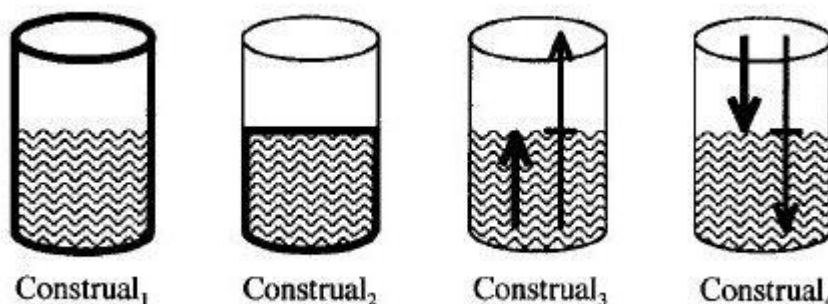
⁵⁹ Tamtéž.

1.3.4 Gramatika jako obraz a proces konstruování

Symbolické prostředky jazyka obecně poskytují množství alternativních obrazů (představ) pro popis konkrétní scény. Jedna a táž reálná scéna může být „konstruována“ různými způsoby v závislosti na tom, jak na ni mluvčí nahlíží. „Když užíváme určitou konstrukci nebo gramatický morfém, vybíráme určitý obraz/představu, aby strukturoval vnímanou situaci pro komunikační účely“⁶⁰.

„Mluvčí, který přesně pozoruje prostorové rozmístění určitých hvězd, je může popsat mnoha různými způsoby: jako souhvězdí, jako skupinu hvězd, jako světelné tečky na nebi atd. Takové výrazy jsou sémanticky různé a odrážejí alternativní konstruování scény mluvčím. Říká se, že výraz dává své doméně určitou podobu (image)“⁶¹.

R. Langacker stanoví čtyři skladové elementy procesu konstruování scény. To, co vlastně vidíme, záleží na tom: 1. z jaké vzdálenosti to pozorujeme (přesnost), 2. Co dáváme do popředí, a co do pozadí (ohnisko), 3. na co nejvíce zvracíme pozornost (profilování), 4. z jakého úhlu pohledu na věc koukáme (perspektiva)⁶².

Obr. 1.8. Různé způsoby konstruování:

1. Sklenice s vodou, 2. Voda v sklenici, 3. Sklenice na polovinu plná, 4. Sklenice na polovinu prázdná.

Zdroj: Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 43.

Různé situace mohou být tedy strukturovány pomocí různých gramatických podob, které odrážejí různé mentální zkušenosti se stejným jevem. Následující příklady zahrnují konceptuální rozdíly mezi dvojicemi vět: *Lampa je nad stolem* versus *Stůl je pod lampou* (konstruování reprezentuje relativní význačnost, důležitost jednotlivých entit situace) a *Střecha stoupá* versus *Střecha klesá* (konstruování, které vyjadřuje úhel pohledu)⁶³.

⁶⁰ Langacker, R. *Concept, Image, and Symbol...*, s. 12.

⁶¹ Tamtéž, s. 61.

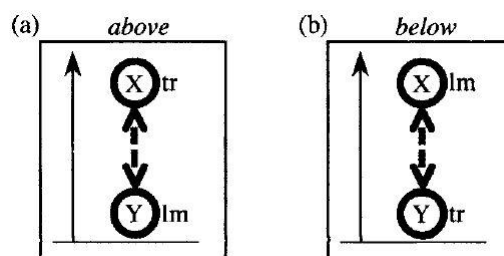
⁶² Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 55.

⁶³ Cit. za: Danaher, D. S. *Úvod do kognitivní gramatiky...*, s. 93.

1.3.5 Profilování a jeho prominentní prvky: trajektor/vztažný bod

Profil určitého výrazu je jednoduše to, co výraz označuje. Všechny jazykové výrazy něco profilují. Profilování se odehrává na pozadí domény nebo doménové matrice, jejíž některé aspekty mohou být konceptualizací vlastní, a která tudíž tvoří bázi⁶⁴. Distinkce profil/báze však není objektivně dána, ale je záležitostí a znalostí konvenčního úzu. Ve slovní zásobě slova profilují sémantický obsah na pozadí základní domény a význam slova se odvozuje od specifických vztahů mezi jeho profilem a bází. Například slovo *strýc* profiluje muže se specifickým vztahem k jiným lidem v doméně rodiny. Na tomto příkladu je vidět vztah mezi pojmy doména – profil – báze: báze je v podstatě doména nebo její relevantní záběr (zde *rodina* = jak doména, tak báze), profil je část domény, kterou daný výraz označuje (zde *strýc*; dalšími profily by byl např. *otec*, *synovec*)⁶⁵. Na úrovni věty je profilování záležitostí relativní prominentnosti: rozdíl ve významu vět *Honza vypadá jako Aleš* a *Aleš vypadá jako Honza* je ten, že první věta profiluje Honzu (a při tom užívá Aleše jako referenční bod) a druhá Aleše (a Honzu užívá jako referenční bod)⁶⁶.

Na příkladě anglických vět *The lamp above the table* a *The table below the lamp* Langacker vysvětluje další důležité pojmy své teorie – trajektor a vztažný bod (*landmark*). *Trajektorem* je pohybující se bod. Oproti tomu *vztažný bod* je pevný orientační bod, vzhledem k němuž se *trajektor* pohybuje. V první větě *stůl* je vztažným bodem a *lampa*, jež je lokalizována vzhledem ke stolu, je trajektorem. Stačí ovšem pozměnit scénu – *stůl pod lampou* – a role se vymění, *lampa* se stane vztažným bodem a *stůl* trajektorem. Stejně tak díky pojmům *trajektor/vztažný bod* dá se vysvětlit sémantický rozdíl mezi anglickými předložkami *above* a *below*, které jinak mají stejný obsah (ukazují prostorový vertikální vztah mezi dvěma věcmi) a profilují stejný typ vztahu (*X above Y* je stejný vztah jako *Y below X*):

Obr. 1.9 Představení anglických předložek *above* a *below* s pomocí terminologie R. Langackera
Zdroj: Langacker, R. *Cognitive grammar...*, s. 71.

⁶⁴ Cit. za: Danaher, D. S. *Úvod do kognitivní gramatiky...*, s. 97.

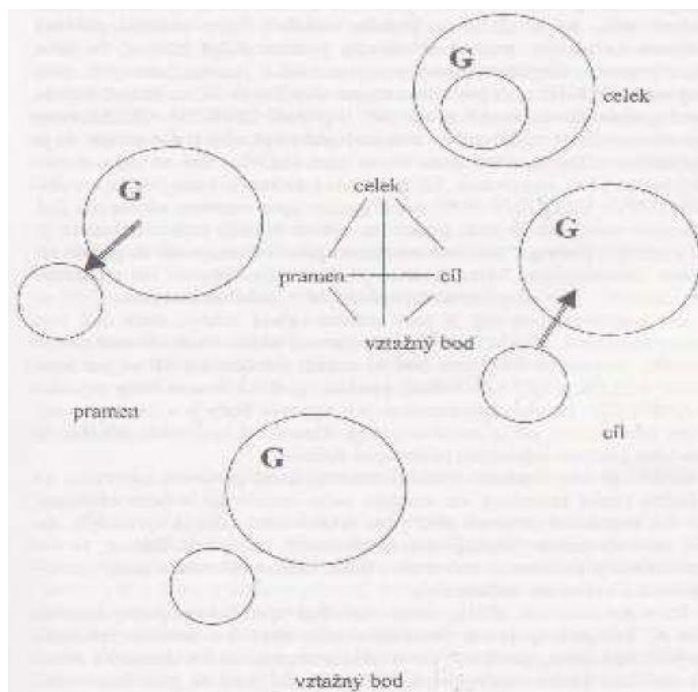
⁶⁵ Danaher, D. S. *Úvod do kognitivní gramatiky...*, s. 97.

⁶⁶ Tamtéž.

1.3.6 Domény a radiální sémantické sítě

Všechny jazykové jednotky závisí na kontextu. Kontext potřebný pro charakterizaci jednotky se nazývá *doména*. Domény jsou kognitivní entity: mentální zkušenosti, koncepty nebo konceptuální komplexy. Role domén ve slovní zásobě je zřejmá: „prsty u ruky“ jako součást ruky; „nůž“ jako „součást přístroje“ nebo „zbraň“. Domény hrají také roli nezbytného pozadí pro pochopení gramatiky, např. metaforické povahy extenzí domény v následujících užitích genitivu se schematickým významem CELEK: *základy domu* (fyzický konkrétní vztah část-celek: dům je doménou osahující své základy); *základy anglické gramatiky* (gramatika je jako dům se základy), *na základě zkušenosti* (naše zkušenost je doménou, která má základy)⁶⁷. L. Jandová uvádí další tři významy genitivu (obr. 1.10): *Pramen*, *Cíl* a *Referenční bod*⁶⁸.

Pokud (gramatický) morfém má množství vzájemně provázaných významů, tvoří síť, v níž jsou některé významy prototypické a některé tvoří buď extenze, nebo specializace prototypické hodnoty nebo ostatních významů. „Analyzovat gramatiku v rámci kognitivní gramatiky znamená mapovat síť konvenčně ustálených významů jednotky a popisovat každý z významů jednotlivě, zároveň se vztahy, které má k významům ostatním“⁶⁹.

Obr 1.10. Sémantická síť genitivu
Zdroj: Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 31

⁶⁷ Danaher, D. S. *Úvod do kognitivní gramatiky...*, s. 96.

⁶⁸ Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 30.

⁶⁹ Cit. za: Danaher, D.S. *Úvod do kognitivní gramatiky...*, s. 94.

Kapitola 2. Kognitivní pojetí kategorie pádu

„*Pád* je gramatická kategorie jmenná, která vyjadřuje různé vztahy jména k jiným slovům ve větě a tím i vztahy mezi příslušnými označovanými jevy označované mimojazykové reality“. Tak definuje pád prof. Čechová, zdůrazňující, že pád je nejsložitější jmenná kategorie, jelikož, na rozdíl třeba od rodu a čísla, nemá v realitě přímý model¹.

Kategorie *pádu* vznikla na základě potřeby rozlišovat na jedné straně čistě syntaktické funkce substantiva, na druhé straně i různé vztahy, které je možné souhrnně označit jako místní či lokální. Je tedy vybudována zčásti na syntaktických a zčásti na sémantických základech. V prvním případě se jedná o rozlišení takových syntaktických funkcí, jako je vztah substantiva k slovesu (např., nominativ = podmět, akuzativ = přímý předmět, dativ = nepřímý předmět), nebo jeho vztah k jinému substantivu (např., genitiv = bližší určení). V druhém případě se jedná o různé vztahy, které je možné označovat buď zvláštními tvary, nebo kombinací tvarů a předložek, např. *Česká republika – v České republice*².

Složitá podstata kategorie pádu vedla k tomu, že popisu pádové problematiky vždy byl vyhrazen výrazný prostor. Zájem o ni je možné sledovat od doby Starobylého Řecka, kde se vypracovávaly kritéria pro určení slovních druhů a terminologie pro definování gramatických kategorií. Jednou z nich byl *pád* jako systém slovních forem, které akcentovaly vztahy ve větě. V rámci nauky o větě pád byl vykládán od Renesance až po celé 19. st., a převládajícím modelem pro popis pádových systémů byl metod výčtu jednotlivých pádových významů. Teprve v 20. st. řada autorů se pokusila najít v této různorodosti sjednocující princip³.

Asi nejvýznamnější role v popisu kategorie pádu patřila evropským strukturalistům, zejména R. Jakobsonu s jeho teorií obecného významu z roku 1936. Pokud *obecný význam pádu* vykazuje nezávislost na svém větném okolí a náleží do nauky o slově; *individuální pádové významy*, které jsou kombinatorními variantami obecného významu, jsou zatíženy významy slov z okolí a náleží do nauky o sousloví. Obecný význam není pouhým společným jmenovatelem individuálních významů, a individuální významy nejsou neuspořádanou skupinou, ale tvoří hierarchii významů pádu⁴. Jakobsonova teorie se zakládala rovněž na relacích uvnitř pádového systému: obecné významy dvou pádů tvoří totiž relaci privativního protikladu – pokud jeden pád disponuje nějakým příznakem, jiný ho nesignalizuje⁵.

¹ Čechová, M. *Čeština - řeč a jazyk ...*, s. 154.

² Černý, J. *Úvod do studia jazyka...*, s. 158.

³ Blake, B. *History of the Research on Case...*, s. 13.

⁴ Jakobson, R. *K obščemu učeniju o padježe.*, s. 143-144.

⁵ Tamtéž, s. 167-169.

Na teorii obecného významu R. Jakobsona navazovaly i jiné lingvisté, ale teprve s vznikem pádové gramatiky, jejímž autorem se stál americký lingvista Ch. Fillmore (*The Case for Case*, 1967), byl pojem pádu zcela revolucionizován. Jak zdůrazňuje S. Luraghi Fillmorovou prací začala prehistorie kognitivní gramatiky (a kognitivního pojetí pádu)⁶.

Pády v pojetí Ch. Fillmora nejsou morfologickými kategoriemi, nýbrž vyjádřením sémantického poměru jednotlivých jmenných frází k řídicímu slovesu⁷. Základními druhy Fillmorových tzv. hloubkových pádů jsou např. následující vztahy: *Agentiv* (pád původce děje), *Instrumentál* (pád předmětu nebo síly, který je příčinou děje nebo stavu), *Dativ* (pád entity zasažené dějem nebo stavem), *Faktiv* (pád entity, která je výsledkem děje vyjádřeného slovesem), *Lokativ* (pád, který identifikuje prostorové umístění děje nebo stavu), *Objektiv* (pád čehokoliv, co lze reprezentovat jménem, jeho role v ději nebo stavu vyjádřeném slovesem je identifikována sémantickou interpretací samotného slovesa)⁸.

Pokud teorie R. Jakobsona byla často kritizovaná kvůli absenci jasných kritérií pro stanovení obecného významu pádu, z teorie Ch. Fillmora se brzy vyplynulo, že jeden hloubkový pád může odpovídat několika povrchovým pádům, a stejná povrchová forma může odpovídat několika hloubkovým. Avšak L. Jandová, i když souhlasí s nedokonalostí Jakobsonové terminologie, zdůrazňuje, že teorie pádového invariantu co nejvíce vyhovuje postulátům kognitivní sémantiky. Obecný význam pádu v ní odpovídá totiž pojetí prototypu, kolem něhož individuální významy tvoří síť⁹. Stejně tak, i když mluví o zbytečnosti dvouúrovňového systému jazyku u Ch. Fillmora, poukazuje na plusy a přínosy jeho teorie pro kognitivní pojetí pádu, jako např. definice pádových rolí; jeho přístup ke gramatickému významu s identifikací popředí, pozadí a perspektivy; pojednání, i když jinými slovy, o jevu, který R. Langacker nazývá *profilováním*¹⁰.

L. Jandová vyjmenovává řadu dalších teorií a myšlenek, z nichž kognitivní pojetí pádu čerpá inspiraci¹¹:

1. Popis pádu se má zakládat na sémantice (Jakobson, Starosta, Grumet, Babby).
2. Pád má hodně významů (Mrázek, Wierzbicka, Kuryłowicz, Jakobson).
3. Významy pádu jsou vzájemně propojeny (Mrázek, Wierzbicka).
4. Hranice mezi pádovými významy jsou plynulé (Schlesinger).

⁶ Luraghi, S. *Case in Cognitive Grammar...*, s. 138.

⁷ Konečná, K. *Fillmorova teorie pádů: Pádová gramatika*. Dostupné on-line: <http://oltk.upol.cz/encyklopedie>

⁸ Tamtéž.

⁹ Janda, L. *A Geography of Case Semantics: the Czech Dative and the Russian Instrumental...*, s. 27.

¹⁰ Tamtéž, s. 32.

¹¹ Tamtéž, s. 38-39.

5. Pádové významy mohou být vysvětleny v termínech polohy a pohybu fyzických objektů na scéně (Anderson, Miller, Fillmore).
6. Význam pádu je vždy přítomný, dokonce když je řízen slovesem a předložkou (Jakobson, Oliverius, Plewes, Gladney, van Schooneveld).

Ideální popis pádu podle L. Jandové by měl odpovídat požadavkům, které definoval český lingvista V. Skalička (1950)¹²:

1. vystihovat vztahy pádů k vyjadřované skutečnosti,
2. vystihovat význam pádů v celé jejich plnosti a byl užitečný pro praxi,
3. vystihovat vztahy pádů k sousedním útvarům.

Těmto požadavkům odpovídá podle L. Jandové popis kategorií pádu v kognitivní sémantice, kde se pád traktuje jako souvislá síť významů různě rozšířených metaforami. Podobně organizována síť je vlastně radiálně uspořádanou kategorií soustředěnou kolem prototypu. Díky tomu nevzniká dilema, jestli specifikovat jednotlivé významy, anebo se snažit o zobecnění – tyto snahy je možné propojit v jeden koherentní popis¹³.

Klíčovou roli v kognitivní interpretaci kategorie pádu hraje však Langackerova kognitivní gramatika, která má v kognitivní lingvistice důležité postavení a většina bádání z tohoto směru se řídí jeho koncepcí¹⁴.

2.1 Konceptuální prototypy v kognitivní gramatice R. Langackera

Klíčem k pochopení pádové problematiky v kognitivní gramatice R. Langackera je pojetí konceptuálních prototypů (představa prototypické události, která vzniká v mysli mluvčího). V struktuře věty mohou vystupovat několik typů konceptuálních prototypů. Jeden z nich je koncepcí fyzického objektu, jiný – představou fyzického objektu umístěného někde v prostoru, další – představuje objekt, který se pohybuje prostorem v čase. Jiná podobná hierarchie obsahuje koncepci fyzického objektu, který je v určitém stavu nebo disponuje pevnou vlastností, anebo objektu, který prochází změnou stavu (mění vlastnost)¹⁵.

Konceptuální prototypy se utvářejí v důsledku tělesné zkušenosti. V mentální sféře týká se to rovněž vnímání, myšlení a cítění emoce. Zvláště důležitou je zkušenost přesunu

¹² Skalička, V. *Poznámky k teorii pádů*. Slovo a Slovesnost, r. 12 (1950), č. 3-4, s. 134-152. Dostupné on-line.

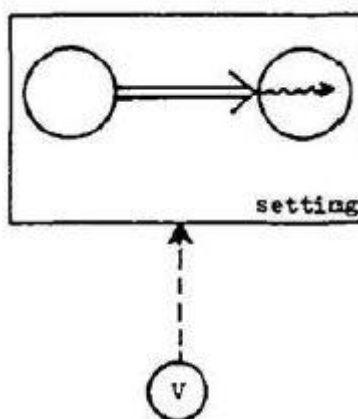
¹³ Janda, L. *A Geography of Case Semantics: the Czech Dative and the Russian Instrumental...*, s. 17-23.

¹⁴ Janda, L. *Kognitivní gramatika...*, s. 822.

¹⁵ Langacker, R. *Grammar nad Conceptualization...*, s. 23-24.

energie nebo síly mezi účastníky události v procese interakce, tj. pojem dynamiky sil. Pojem dynamiky sil je významným prvkem kognitivního modelu prototypické události.

Pojem dynamiky sil tkví u základů dvou kognitivních modelů, které Langacker považuje za fundamentální pro lidské pojetí podstaty událostí a pojmenovává je jako model kulečnicku (*billiard-ball model*) a model divadelní scény (*stage model*)¹⁶. První model akcentuje aspekt organizace událostí podle principů dynamiky sil, druhý model – moment vyčlenění konkrétních událostí z určité situace a rozdělení mezi účastníky (*participants*) a scénáři (*settings*), na které se nahlíží ze zevnějšího pohledu (*vantage point*)¹⁷:

Obr. 2.1 Pozorování prototypické události
Zdroj: Langacker, R. *Concept, Image, and Symbol* ..., s. 211.

Prototypická událost předpokládá existenci dvou archetypů sémantických rolí, které jsou částí našeho konceptuálního aparátu: *Agent* a *Patiens*. *Agent* je zároveň iniciátorem, jako i zdrojem energie. Termín *Patiens* se užívá v užším smyslu pro označení objektu, který prochází vnitřní změnou stavu.

Prototypická událost je jenom jedním z konceptuálních prototypů základních větných typů. Jiným typem je koncepce události, ve které bere účast fyzický objekt, který se pohybuje prostorem, a netranzitivní sloveso pohybu; podmět je v tomto případě kódován archetypem *Mover* (iniciátor, hybná síla) a místní doplněk specifikuje zdroj, cestu a cíl pohybu, např.: *Joe walked to the store*¹⁸. Zobrazení typické představy objektu, který prostě přebývá v nějakém konkrétním stavu, je speciálním typem věty, ve kterém přídatné jméno vyjadřuje nezbytný obsah profilovaného vztahu, např.: *The apple is ripe*¹⁹. Není rovněž neobvyklé pro jazyky

¹⁶ Langacker, R. *Concept, Image, and Symbol*..., s. 209.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Langacker, R. *Grammar nad Conceptualization*..., s. 25.

¹⁹ Tamtéž, s. 26

utvořit strukturu věty, která bude zapojovat dativ anebo nepřímý předmět s vlastnostmi jako u podmětu – zvláště pro vztahy mentální zkušeností²⁰.

Jazyk tedy disponuje sadou základních větných typů přizpůsobených pro konkrétní konceptualizace, které zajišťují jejich prototypické hodnoty. Od svých prototypů se tyto větné struktury rozšiřují a adaptují za účelem kódování jiných typů situací způsobem, který je jasně motivován, ale nicméně je záležitostí jazykově-specifické konvence²¹.

Samotný termín *pád* R. Langacker používá pro zjevně morfologické prostředky signalizování buď sémantických rolí substantiv anebo jejich gramatických vztahů ve větě. Jednou z podobných prototypových rolí je *Instrument* jako objekt manipulovaný *Agentem* za účelem působení na jiného účastníka (jinými slovy, potrubí v procese přesunu energie). Další rolí je *Experiencer* – individuum, zaměstnaný mentální činností (buď to vnímavostní, intelektuální nebo emotivní). Pojem *Zero* se používá pro entitu, která se pouze nachází v nějakém místě nebo projevuje pevnou vlastnost²².

Místo termínu *pády* R. Langacker často používá termín *identifikátory pádů*, které se zvykle seskupují kolem konkrétních prototypových sémantických rolí. Např. prototypová koncepce *Instrumentu* poskytuje centrální hodnotu pro *Instrumentál*. Stejně tak role *Experientu* je prototypem *Dativu*²³.

V kognitivní gramatice R. Langackera na vztah vyjádřený pádem se rovněž nahlíží jako na konkretizaci asymetrie trajektoru a vztažného bodu (*trajector-landmark asymmetry*): entita s relačním profilem (trajektor/figura) se dává do popředí s ohledem na jinou entitu, která slouží jako orientační bod a dává se do pozadí (landmark/pozadí). Tato nesouměrnost (asymetrie) se spojuje s nápadností dvou zapojených entit. Jinými slovy, vztažný bod (*landmark*) je bodem, který zajišťuje odkaz pro umístění trajektoru²⁴.

Uvedené prototypové role se dále metaforicky rozšiřují. Můžou existovat rovněž i jiné koncepce sémantických rolí, nikdo proto nemůže očekávat lingvistické teorie, která poskytne vyčerpávající seznam rolí s potenciální gramatickou významností²⁵.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Langacker, R. *Grammar nad Conceptualization...*, s. 26.

²² Tamtéž, s. 29.

²³ Tamtéž, s. 35.

²⁴ Luraghi, S. *Case in Cognitive Grammar...*, s. 141.

²⁵ Tamtéž, s. 29.

2.2 Kognitivní sémantika pádů L. Jandové²⁶

L. Jandová se svým spoluautorem S. Clancym se ve své sérii učebnic *The Case Book for ...* věnuje analýze sémantiky pádu v slovanských jazycích a snaží se vysvětlit každý pád jako souvislý sémantický celek, který zahrnuje celou členitost užití každého pádu, včetně idiomů. Pro účely toho, aby studenti rozuměli, že žádný pád není nekonečná chaotická směs, vypracovali přehledný systém jednotlivých pádových významů, které opatřili texty seznamy všech slov, která řídí určitý pád, a pro všechny významy uvedli příklady skutečných vět z různých žánrů, včetně mluveného jazyka.

Přehled slovanských pádů a jejich významů²⁷:

1. **Nominativ:** *jméno* (název, podmět)
totožnost (přísudkový nominativ)
2. **Genitiv:** *pramen* (předložky a slova vyjadřující ústup)
cíl (předložky a slova vyjadřující přístup)
celek (držba, množství, sekundární předložky)
vztažný bod (zápor, blízkost, data)
3. **Dativ:** *příjímací* (nepřímý předmět)
prožívací (se slovy vyjadřujícími prospěch a škodu)
soutěžící (se slovy vyjadřujícími vyrovnané síly, poddanost, přesilu)
4. **Akuzativ:** *určení* (přímý předmět, pohyb)
rozměr (prostor, délka)
5. **Vokativ:** *volání*
6. **Lokál:** *místo*
7. **Instrumentál:** *prostředek* (způsob, nástroj, cesta, činitel)
označení (přísudkový instrumentál)
dodatek (s předložkou s)
orientační bod (s předložkami před, za, nad, pod, mezi)

²⁶ Obsah této podkapitoly se zakládá na monografii L. Jandové a S. Clancyho *The Case Book for Czech*. Z této učebnice jsou vzaty všechny obrázky a příklady. V další třetí kapitole práce, kde se uvádí rozdíly mezi češtinou a ruštinou v užívání kategorie pádu, osnovou je monografie *The Case Book for Russian*.

²⁷ Uvedeno český překlad za: Janda, L. *Sémantika pádů v češtině...*, s. 30.

2.2.1 Nominativ

Nominativ má dva významy: *jméno* a vyjádření *totožnosti*.

1. Nominativ: jméno

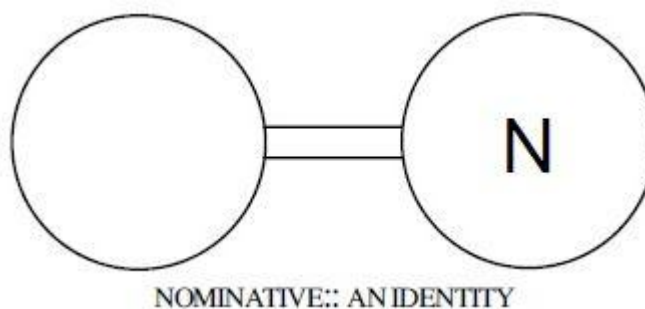
Nominativ-jméno slouží k označování entit mimo syntaktický kontext. Používá se tam, kde na něco ukazujeme, něco jmenujeme, něco nazýváme, a také jako podmět věty.

Obr. 2.2 Základní význam nominativu – *jméno*

2. Nominativ-totožnost

Nominativ-totožnost slouží jako predikát vět se slovesem *být*, může označovat kategorii, ke které subjekt patří, nebo modifikátor vyjádřený podstatným i přídavným jménem. Nominativ může být také následován vlastním jménem v nominativu nebo se používá v konstrukcích, které vyjadřují srovnání.

Obr. 2.3 Další význam nominativu – *totožnost*
Charakterizuje něco, co již bylo pojmenováno.

1. Věta typu $X = Y$

Klára byla dvacetiletá dívka z dobré rodiny. Slepá ulička je místo mých nejlepších inspirací.

2. Věta, kde se relace $X = Y$ redukuje na XY

Jdeme do banky Bohemia.

3. Y je srovnáním.

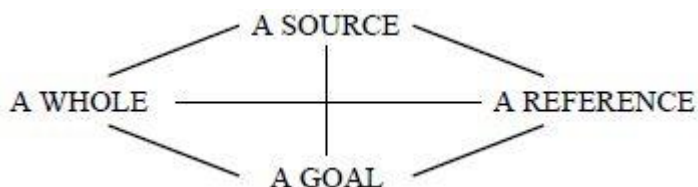
Připadal jsem si jako kluk. Za měsíc budu mluvit jako kniha.

4. Slovesa vidět a slyšet.

Je vidět hora. Z domu byla slyšet veselá hudba.

2.2.2 Genitiv

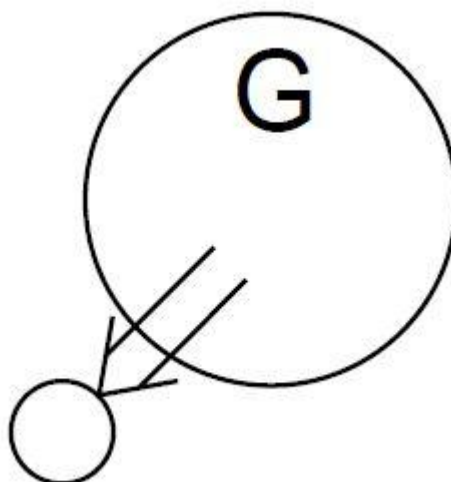
Genitiv má jako celek nejkomplexnější význam. Jméno v genitivu může signalizovat *Pramen (Source)* nebo naopak *Cíl (Goal)* nějakého předmětu, odkazovat na *Celek (Whole)*, jehož je předmět částí, nebo sloužit ve větě jako nějaký *Vztažný bod (Reference)* pro jiné předměty.

Obr. 2.4 Síť genitivu.

1. Genitiv-Pramen

Genitiv-pramen se vždycky pojí s předložkami a slovy znamenajícími ústup, odchod, stažení z genitivní entity. Může jít o skutečný pohyb ze zdroje nebo jeho metaforické paralely.

Obr. 2.5 Genitiv – pramen.

1. Pramen 1 – Z (from)

Ona není z Prahy.

Vše mi zmizelo z mozku.

Z mikrosvěta vesniček se vydali do světa velkých hvězd.

2. Pramen 2 – S (off of, down from), **zpod** (from beneath), **zpoza** (from behind)

Já se tu válím s Honzou po kopcích, do kopce funím a s kopce se kutálím.

*Sňal po jídle mandolínu se **zdi** – byla pověšena na zlaté lněné šňůře.*

*Hasič **zpod trámů** vytáhl dítě s přeraženou nohou a mrtvého muže.*

*V noci byla taková zima, že se nedala vystrčit ani ruka **zpod peřiny**, aby neumrzla.*

3. Pramen 3 – OD ((away) from)

Recept dostanete pouze od lékaře.

Dívce se podařilo získat od matky bílou halenu a bílou plizovanou sukni.

Vždycky, když ji vidím v televizi, tak jsem hrdej, že je od nás, že je naše. (metaforický pramen – lidé).

V jedenácti kapitolách autoři podávají nástin dějin Starého světa od prehistorie po současnost. (startovní čára)

Aquapark bude dnes i zítra otevřen od deseti do dvaceti hodin. (doména času)

Jeden prvek se od druhého liší v mnoha směrech.

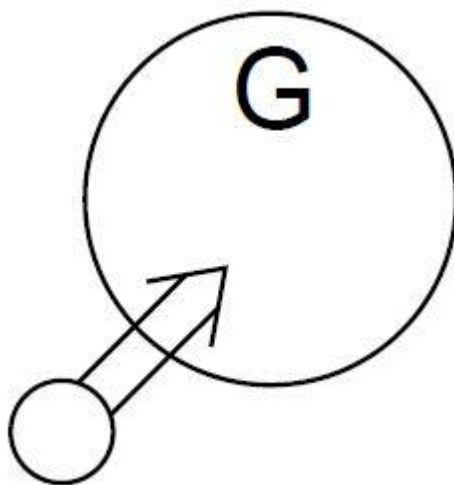
Pozdravuji Vás od srdce a těším se, že Vás brzy uvidím. (srdce – metaforický pramen)

4. Pramen 4 – Odnětí, vybrání, ustoupení (withdrawal)

Některá slovesa vyjadřují odstup od předmětu v genitivu, fyzický nebo emocionální, kvůli strachu nebo znechucení, např. *bát se, chránit se, leknout se, nabažit se, pustit se, štítit se, vystříhat se, litovat, vyvarovat se, nechat, zbavit se, zřít se.*

2. Genitiv-Cíl

Genitiv-cíl naopak vyjadřuje předmět nebo bod, který se přibližuje. Jako všude – může jít o pohyb ke zdroji – skutečnému nebo metaforickému.

Obr. 2.6 Genitiv – cíl.

1. Cíl 1 – Do (to)

Když chci jet do Rakouska, tak jedu.

Rozdali karty a pustili se do hraní.

Dostáváte do držky? Od koho?

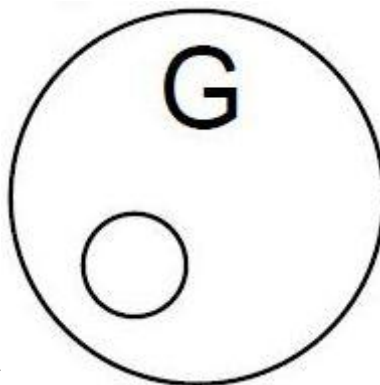
Ruská mafie proniká stále hlouběji do evropských finančních a podnikatelských struktur.

Kvalita překladu do mateřského jazyka bývá zpravidla lepší, než když tentýž překladatel překládá do cizího jazyka.

2. Cíl 2 – Přístup, přiblížení (approach)

Vyskytuje se po slovesech označujících metaforické přiblížování. Často jde o slovesa, kde genitivní vazba se traktuje jako povinná, slovesa reflexivní, slovesa s prefixem *do-*: *dbát, dočkat se, dotknout se, dovolat se, týkat se, ujmout se, zastat se, zeptat se, zúčastnit se, dosáhnout*.

3. Genitiv-Celek

Obr. 2.7 Genitiv – celek.

1. Celek 1 (of)

Genitiv označuje celek, jehož částí je nějaká entita. Tento koncept objasňuje všechna použití genitivu, která do angličtiny můžeme přeložit pomocí předložky *of*:

Noha obyčejného smrtelníka se nesměla dotknout bran královského paláce.

Pro zdravý vývin kaprů je velmi důležitá čistota vody.

Význam lesů pro život lidí je obrovský.

Našel jsem ženu svého srdce. (metaforický výraz vlastnictví).

2. Celek 2 – Události, idiomy, řetězce

Určitý vztah mezi účastníky události: např. *setkání dětí, pojídání švestkových knedlíků*. Výrazy typu: *Co je nového?* Řetězce: **Databanka českých „nej“ pelhřimovského Muzea rekordů a kuriozit České republiky už eviduje rekordy v nejrůznějších kategoriích a disciplínách, ale nejvyšší Čech v ní chybí.*

3. Celek 3 – Spouštějící slova a fráze

Formou, prostřednictvím, koncem, škoda, na bázi, uprostřed, na dně, uvnitř, na konto, v centru, na pokraji, v duchu, na principu, v mezích, na účet, v oblasti, na újmu, v průběhu, na úkor, v rámci, na úseku, v roli, na vrchole, v zastoupení, na základě, včetně, následkem, ve formě, po stránce, ve sféře, po vzoru, ve smyslu, pod hlavičkou, vinou, pod jménem, z hlediska, pod vedením, začátkem, pod záštitou, zásluhou, pomocí, ze stanoviska.

4. Celek 4 – Množství

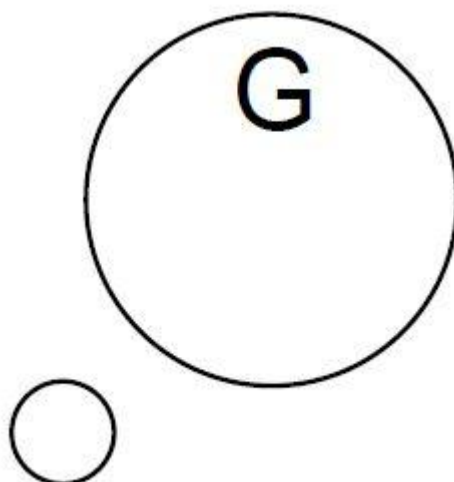
Kolik, několik, trochu, tolik, mnoho, málo, více/víc, méně/miň, pár, řada, nedostatek, dost.
Slovesa naznačující manipulaci s množstvím: *dodat/dodávat, přibýt/přibývat, přidat/přidávat, ubrat/ubírat, ubýt/ubývat.* Slovesa spotřeby typu **na- ... se** a **pře-... se**: *napít se, najíst se, přesytit se.* Přídavné jméno: *plný.*

4. Genitiv-Vztažný bod

Slouží jako odkaz při vyjadřování času a místa (*patnáctého ledna, letošního roku, toho dne, každého půlroku, za minulého režimu, během práce, vedle, u, blízko, daleko od, kolem*).

Kromě základního významu předložky mohou mít i význam metaforický, např. *okolo* může se používat pro přibližnost: *Její koníček ji stojí okolo **patnácti set korun** měsíčně.*

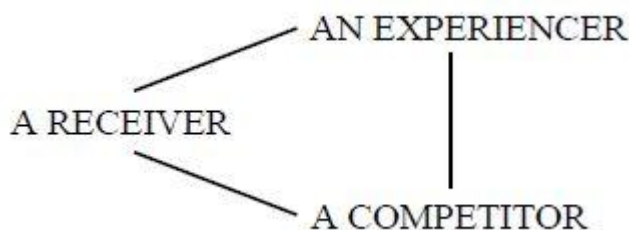
Genitiv-Vztažný bod také vyjadřuje nedostatek, (po předložce *bez* nebo v případě genitivu záporového), např. *bez cukru, nemám slov.*

Obr. 2.8 Genitiv – vztažný bod.

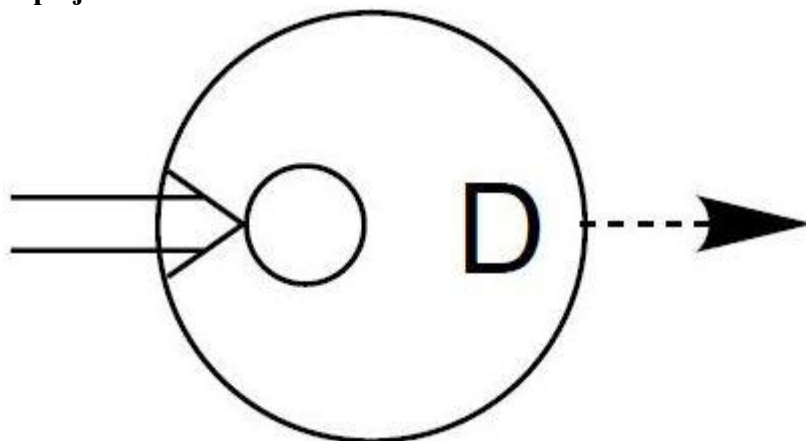
2.2.3 Dativ

Všechny významy dativu zahrnují jeho způsobilost jednat se svým okolím. První dva významy jsou dost pasivní – *Přijímaní (Receiver)* a *vstřebávání Zkušeností (Experiencer)*. Třetí význam je aktivní, vyjadřuje proud síly k jiné entitě, *Soutěží (Competitor)* s ní.

Obr. 2.9 Síť dativu.

1. Dativ přijímací

Obr. 2.10 Dativ přijímací.

Dativ přijímací vyjadřuje přijímání, transfer objektu od jedné entity k druhé. Entita na přijímacím konci je vyjádřena dativem.

1) Nepřímý předmět. Všechna užití jsou spojena se slovesem dát a slovesy, která mají podobný význam (*darovat, obstarat, poslat, předložit, vrátit, poskytovat, obětovat*). Může jít i o metaforické „dávání“, jako např. v idiomech (*dát najevo, dávat něčemu váhu*). Do této skupiny jsou zahrnuty i slovesa s významem *dát sobě* (*pořídít si, přisvojit si, zažádat si, vzít si, nechat si ušít*).

2) Nepřímý předmět bez přímého předmětu. Dativ se tu pojí se slovesy a slovy vyjadřujícími komunikaci a předávání, která přímý předmět ve svém významu již obsahují (*odmlouvat, gratulovat, povídat, zavolat, mávat, telefonovat/telefonát, přispět/příspěvek*).

*Prezident Havel **sportovcům** pogrataloval a poděkoval **jim** za vzornou reprezentaci vlasti.*

*Díky **konstrukci** nabízí Mazda Demio uvnitř opravdu dostatek prostoru jak pro přepravu cestujících, tak třeba i atypického nákladu.*

***Evropské komisi** se začíná stále častěji říkat „evropská vláda“.*

3) Dávání sobě. Patří sem slova s významem „dát sobě“ (*obětovat se, věnovat se, stačit, dostupný, srozumitelný*), kde dativ označuje předmět, který se fyzicky přibližuje k příjemci nebo se dostává do sféry vnímání příjemcem.

*V červnu se **mi** narodila holčička.*

*Již několik let se v rámci svých nadací věnuje **handicapovaným dětem a dětem z dětských domovů**.*

*Od té chvíle se **myšlence** na emigraci oddal celou duší.*

*Pokud text není srozumitelný **všem čtenářům**, pozbývá sdělnosti.*

4) **Nepřímý předmět s významem „vzít“**. Slovesa-antonymy výše uvedených sémantických rysů, předmět v dativu se u nich pohybuje opačným směrem (*vzít/brát, odcizit, odstranit, krást, vyvlastnit; zničit, rozbit; odepřít si, chybět, ujet, uniknout, vyhnout se*).

*Chově se jako malé dítě, když **mu** berou jeho oblíbenou hračku.*

*Občas **mi** ukradnou bicykl.*

*Ten další zákusek **sis** mohl odřici, začínáš se podobat svému otci.*

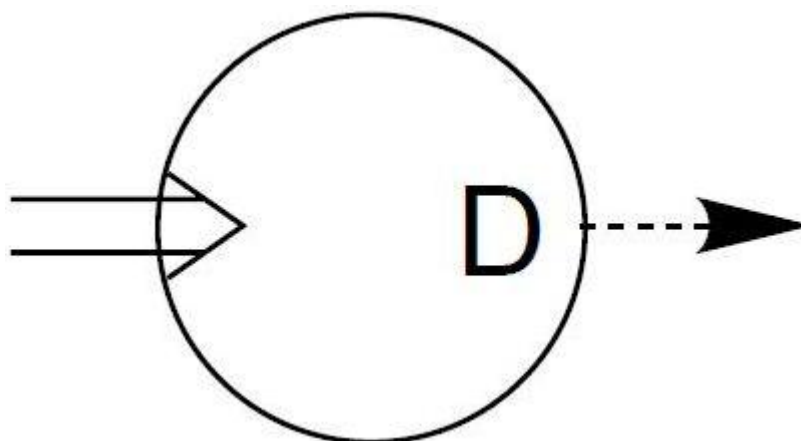
5) „Vzít sobě“:

***Nevyhnutelným konfliktům** se společnost nesmí vyhýbat, k tomu ale potřebuje zralé a kurážné politiky.*

*Na okamžik ztuhl, ochromen čímsi nepoznaně silným, ale pak se **té síle** vymanil a vyběhl za tím jemu nejdražším hlasem.*

2. Dativ proživací

Zatímco dativ přijímací něco dostane nebo je mu něco odejmuto, dativ proživací dostane jen zkušenost, např.: prospěch, škoda, vlastnictví, nouze, svědectví atd.

Obr. 2.11 Dativ proživací.

1) **Prospěch**. Slovesa prospěchu a škody nebo slova vyjadřující pozitivní a negativní vlastnosti (*líbit se, slušet, zachutnat; vadit, ublížit; příjemný, odporný*).

***Nám** to zatím se ženou klape.*

***Pražskému týmu** kuchařů se podařilo připravit 2125 palačinek.*

*Nejen **zraku**, ale i **hmatu** může lahodit umělecké dílo.*

*Kancelář prezidenta by uvítala takového kandidáta, který by konvenoval **její názorům** a umožňoval jí zasahovat do řízení ústavu.*

*Mohu **vám** být ve vaší záležitosti nějak nápomocen?*

*Mladé holky se **chlapovi** líbí pořád.*

2) **Prospěch sobě**. Slovesa, která vyjadřují vlastnictví, především částí těla a členů rodiny (*zlomil jí ruku, dítě nám pláče, umýt si hlavu, vyčistit si zuby, ostříhat si nehty*).

*Hezky **si** užijte konec léta. Žili **si** tam jako bohové.*

*Na palačinkách **si** pochutnali návštěvníci oslav svatého Vavřince, patrona kuchařů a cukrářů. Maminko, šla bych **si** tak ráda na chvíli k tobě zaplakat.*

3) Škoda.

Hnusit se, vadit, nesedět, vyhrožovat, pohrozit, zabránit, pomstít se, zakázat/zakazovat, překážet, závidět, ublížit/ubližovat, znechutit/znechucovat (se), ukřivdit, zošklivit (se), uškodit.
*Zakázali **mi** jezdit do zahraničí.*
*Matka **mi** odmítla podepsat domácí úkol plný chyb.*

4) Dativ je proživitelem různých časových a přírodních faktorů, jako je věk, počítky zimy a chladu, různé emocionální reakce (*je mu 30 let, mně je to jedno*).

5) **Vlastnictví.** České protějšky anglických posesivních zájmen vztahujících se např. k částem lidského těla (*zlomil jí (her) ruku*).

6) **Poživatel nebo oběť.** Významy slovesa *stát/stávat se*.

7) **Údajný poživatel nebo oběť.** Pragmatická funkce etického dativu. Dativ slouží k upoutání pozornosti posluchače.

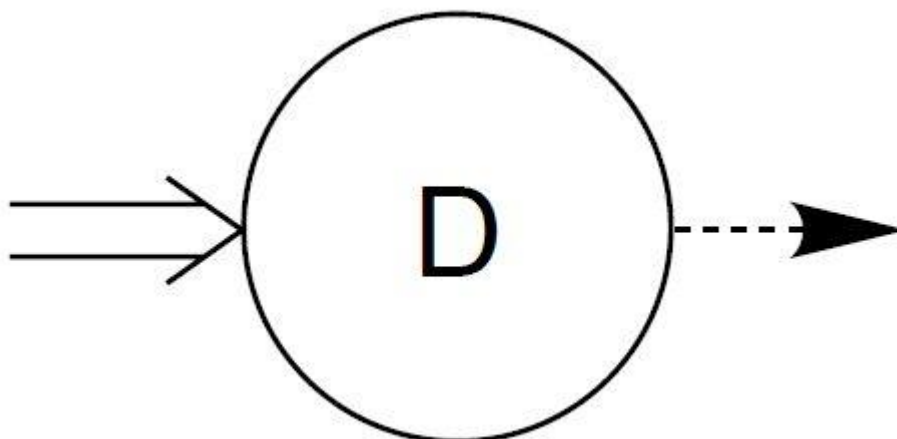
*Tak se **ti** mi udělalo nějak smutno, a že víš, na koho jsem si vzpomněl?*

3. Dativ soutěžící

Střetnutí sil mezi dativem a nominativem – podrobení nebo dominance.

Schopnost dativu být potenciálním podmětem další akce umožňuje srovnat aktuální podmět v nominativu s potenciálním podmětem v dativu:

čelit, odolat, podobat se, vzdorovat, podobný, protivný, navzdory, proti, vstříc, důvěřovat, otročit, podívat se, sloužit, služba, pokořit/pokořovat se, věřit, věrný, k, kvůli, vůči, dominovat, učarovat, vévodit, vládnout, imponovat, odolat si, věřit si.

Obr. 2.12 Dativ soutěžící.

*Žádná žena patrně neodolala **jeho kouzlu**.*

*Děti školního věku se musí ve třinácti letech podrobit **povinné lékařské prohlídce**.*

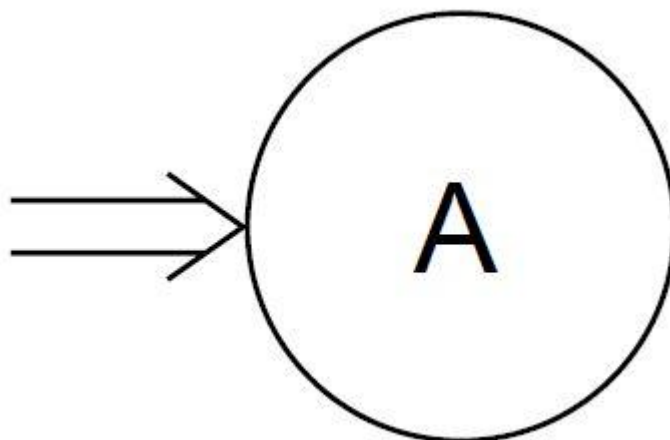
2.2.4 Akuzativ

Akuzativ může „dělat“ dvě věci: buď přenese něco do určitého místa (*Určení – Destination*), anebo přenese něco přes prostor (*Rozměr - Dimension*).

1. Akuzativ-určení (přímý předmět, pohyb)

Akuzativ-určení „dělá“ (většinou po přeložkách) ve čtyřech doménách: prostor, čas, děj, účel. V prostorové doméně akuzativ je místem určení fyzického pohybu, bodem, kde se končí cesta – (pověsili *obraz nad krb*). V doméně času vyjadřuje časovou destinaci – (v *jednu hodinu*). V doméně děje akuzativ určuje cílovou stanicí nějaké události (obyčejně jde o přímý předmět – otevřeli *novou restauraci*). V doméně účelu akuzativ vyjadřuje cíl nějakého záměru (v angličtině bychom tady použili předložku *for* – (*na koncert, pro vodu*)).

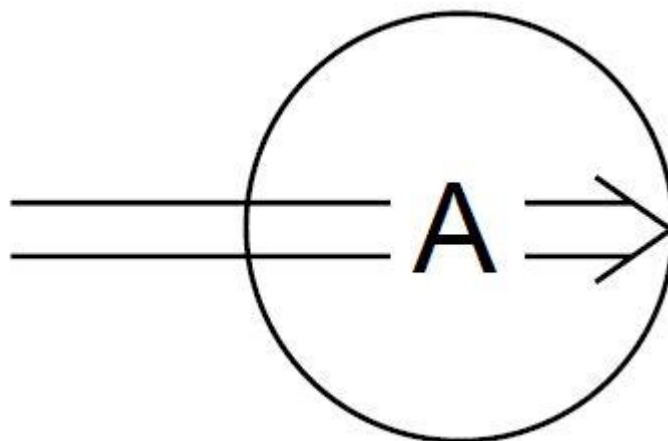
Akuzativ-určení vyžaduje také řada sloves a dalších slov (*zlobit se na, pokuta za, boj o, starat se o, dárek pro, dík za*). Akuzativ-určení se používá po velkém množství předložek, které L. Jandová souhrnně pojmenovává jako předložky ruchu a odpočinku, a s kterými se používají také genitiv a dativ, např.: *Dcera šla na poštu. Děti šly do školy. Otec šel k lékaři.*

Obr. 2.13 Akuzativ-určení.

2. Akuzativ-rozměr (prostor, délka)

Zatímco akuzativ-určení zachází s objektem jako cílovým bodem, akuzativ-rozměr se zaměřuje na jeho kvantitativní a kvalitativní rysy: velikost, délka, trvání, cena nebo množství: *ujet třicet kilometrů, spát celou noc.*

Obr. 2.14 Akuzativ-rozměr.

2.2.5 Lokál

Lokál vyjadřuje umístění a je vždy předložkový. Kromě místních významů mají předložky s lokálem i další funkce:

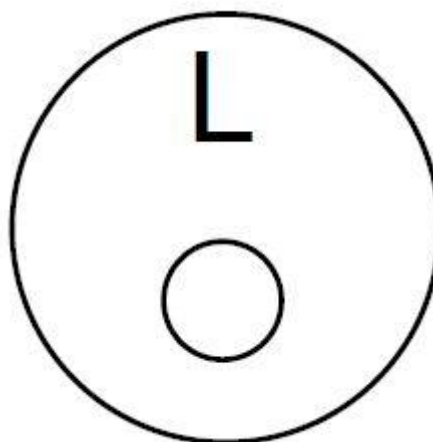
na – se užívá pro lokace, které chápeme jako povrchy (*na stole*),

o – objekt myšlení, čas, míra (*nic mi o tom neřekl, chodí o holi, o Vánocích, o dvou pokojích*),

po – čas, snaha, distribuce (*po dešti, pátrat po pachateli, jablka jsou po třech korunách za kilo*),

při – blízká lokace, čas, stav, okolnosti (*při silnici, při operaci, při umělém světle*),

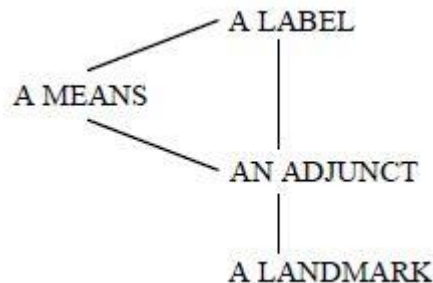
v – místo, které vnímáme jako uzavřený trojrozměrný prostor: *V předsíni našla kabelku, v kabelce krabičku, v krabičce hodinky.*

Obr. 2.15 Lokál-místo.

2.2.6 Instrumentál

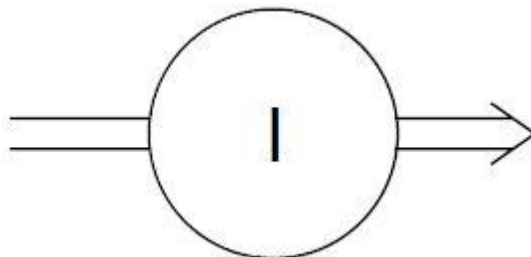
Instrumentál je příslušenstvím pro jiné entity. Instrumentál slouží jako potrubí pro děj, způsob, nástroj nebo *Prostředek (Means)*. Pokud se vztahuje k jiné entitě, může být jejím *Označením (Label)*, *dotatkem (Adjunct)* nebo *Orientačním bodem (Landmark)*.

Obr. 2.16 Síť instrumentálu.

1. Instrumentál-prostředek (způsob, nástroj, cesta, činitel)

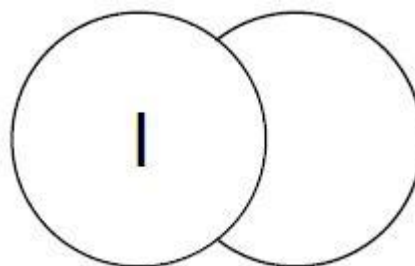
- 1) Cesta přes prostor. **Jugoslávskou ulicí** odjíždí šest prázdných policejních antonů.
- 2) Cesta přes čas a přerušovaná dráha. **Dnem** navrácení majetku vypršelo právo na úhradu škody. Až doma jsem zjistil, že nová pračka je **místy** rezavá a příliš hlučná.
- 3) Usnadnění, prostředek. Babička si skleničku obalila **papírovým ubrouskem**.
- 4) Otázky, příslovce. **Čím** vám mohu pomoci? Víš, že ti ta barva **náhodou** sluší?
- 5) Kontrola, manipulace, užívání, utrpení. **Nechceme** plýtvat **penězi** na experimenty.

Obr. 2.17 Instrumentál-prostředek. Síla (šipka) prochází instrumentálem.

2. Instrumentál-označení (přísudkový instrumentál)

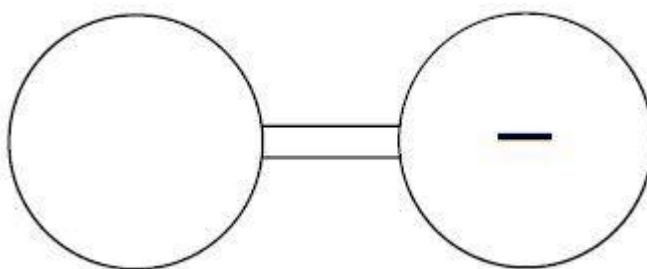
Se slovesem *být* označuje kategorii, do které patří entita (*být otázkou života a smrti*). *Stát* a sémanticky podobná slovesa: *stal se ředitelem, zvolili ho prezidentem*.

Obr. 2.18 Instrumentál-označení.

3. Instrumentál-dodatek (s předložkou s)

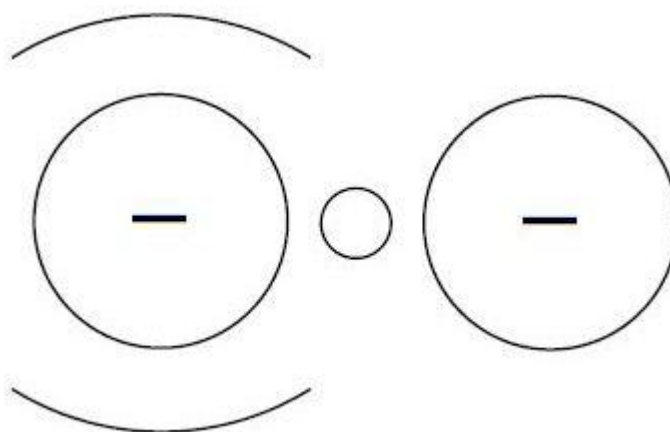
V angličtině bychom tu použili předložku *with*. *Honza řezal maso **nožem***. Řada jiných sloves s předložkou *s*: (*bavit se s*, *sblížovat se s*, *bojovat s*, *souhlasit s*, *dohodnout se s*, *sousedit s*, *obchodovat s*, *spřátelit se s*, *oženit se s*, *stýkat se s*, *vycházet s*, *poradit se s*, *promluvit si s*, *rozejít se s*, *rozloučit se s*). Sekundární předložky (*v souhlase s*, *v souladu s*, *v souvislosti s*, *v rozporu s*, *ve srovnání s*). Pocity a nemoci mohou být chápány jako entity, které doprovázejí činnosti nebo děje (*dělat s láskou*, *s radostí*, *s odporem*, *s chutí*, *ležet v nemocnici s tyfem*). Dále se vyskytuje v idiomech (*vzít s sebou*, *dát si s něčím práci*, *obrátit se s prosbou*, *s dovolením*).

Obr. 2.19 Instrumentál-dodatek.
Kružnice s pomlčkou je dodatkem jiné kružnice.

4. Instrumentál-orientační bod (s předložkami před, za, nad, pod, mezi)

Když doma před zrcadlem cvičívá, dítě trénuje s ní. „Čao!“ Řekla na rozloučenou a zmizela za rohem. Co přináší televizním moderátorům pocit moci nad politikem? Všechny operace se prováděly pod kontrolou České spořitelny. Odcizení mezi mnou a matkou roste jako muchomůrka po vydatném dešti.

Obr. 2.20 Instrumentál-orientační bod.
Kružnici s pomlčkami jsou ve vztahu s malou kružnicí.

Kapitola 3. Kognitivní předpoklady interference při užití kategorie pádu

3.1 Pojem interference v situaci individuálního bilingvismu

Pojem bilingvismus bývá často definován jako schopnost jedince používat při komunikaci dvou různých jazykových systémů¹. Jev bilingvismu je složitý a také lze uvažovat o něm z různých aspektů, s čím souvisí i jeho poměrně bohatá typologie, např.: bilingvismus přirozený (schopnost mluvit dalším jazykem vzniká na základě stálého kontaktu s příslušníky jiného jazykového společenství) a umělý (vzniká u jedinců, kteří žijí mimo oblast druhého jazyka); bilingvismus kolektivní (značná část určitého jazykového společenství ovládá určitý druhý jazyk) a individuální (ovládání dvou jazyků u některých jednotlivců daného jazykového společenství); bilingvismus koordinativní (bilingvní jedinec ovládá oba jazyky stejně dobře) a subordinativní (bilingvní osoba neovládá oba jazyky na stejné úrovni)².

Důležitým pojmem při zkoumání subordinativního individuálního bilingvismu je jazyková interference, nejčastěji traktována jako narušování normy při užívání cizího jazyka vlivem jevů mateřského jazyka, nebo vlivem jiných jevů daného cizího jazyka³. Interference se může projevat na veškerých rovinách jazykového systému.

Pro tuto práci je zajímavá rovněž teorie mezijazyka (interlanguage), která se rozvinula ještě v průběhu 70. let minulého století. Pojmem mezijazyk se označuje žákovský jazyk, tj. jazyk nerodilého mluvčího, který má povahu přechodné kompetence mezi jazykem mateřským a cílovým⁴. Přístup k mezijazyku bývá jak negativní tak pozitivní. Např. J. Veselý popisuje ho jako deformovaný třetí systém, který vzniká kontaminací příznaků mateřského a osvojovaného jazyka a představuje vlastně přehlídku chyb, jejichž pramenem je interference⁵. Pozitivní přístup k mezijazyku neměl by ho traktovat v kategoriích chyb, ale spíše se snažit o správné využití k účelům studia cizího jazyka.

Nabývání druhého jazyka je komplexní proces, během něhož dochází ve vědomí mluvčího k různým mentálním pochodům, jež zodpovídají za zpracování, třídění a ukládání nového materiálu. Myslím, že Langackerova kognitivní gramatika nabízí v tom to případě zajímavý pojmový aparát, pomocí kterého je možné se pokusit o vysvětlení interferenčních jevů.

¹ Veselý, J. *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku...*, s. 12.

² Tamtéž.

³ Tamtéž, s. 28.

⁴ Sayer, P. *Interlanguage...*, s. 404

⁵ Veselý, J. *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku...*, s. 33.

V polovině minulého století rovněž E. Sapír ve svých vybraných spisech poznamenal, že proces přechodu od jednoho jazyku k druhému je psychologicky ekvivalentní přechodu z jednoho geometrického systému k jinému⁶. Po více než padesáti letech toto tvrzení pořád zůstává aktuální a počet různých diskusí a výzkumů nad vztahem mezi kognicí u bilingvních mluvčích a jejich lingvistickými zkušenostmi stále roste. Jejich výsledek koresponduje s myšlenky R. Langackera a L. Jandové: způsob, kterým mluvčí vybírají a organizují informaci, závisí na specifických vlastnostech gramatického systému jejich rodného jazyka⁷. Navíc, dokonce u bilingvních mluvčích s pokročilou úrovní znalosti L2 (druhého jazyka), pořád se zachovávají vzory konstruování událostí, které jsou typické pro jejich rodný jazyk L1⁸.

3.2 Kontrastivní analýza sémantiky českých a ruských pádů

Tato podkapitola se opírá na článek L. Jandové *Pády v kolizi, pády v koluzi: sémantika pádů v češtině a ruštině*. L. Jandová zdůrazňuje, že ačkoli všechny slovanské jazyky mají v podstatě stejný systém pádů, každý jazyk používá ho poněkud jinak⁹.

Ze srovnání dvou jazyků (v našem případě češtiny a ruštiny), můžeme vyvést tři typy rozdílů¹⁰:

- 1) rozdíly v rozsahu nebo síle užití pádu (jev existuje v obou jazycích, ale je silnější v jednom z jazyků – např. český dativ je silnější, než jeho ruský protějšek. Český dativ se rozšiřuje do domén pragmatiky snadněji, než ruský, co je vidět z širšího užití etického (*Včera jsem ti měla silnou horečku*) a prospěšného dativu (*Vezmi si deštník*). Podobné užití dativu v ruštině jsou řídké.);
- 2) rozdíly v konstruování a syntaxi (stejná mysl se vyjadřuje v různých jazycích s pomocí úplně jiných gramatických konstrukcí, z různých perspektiv – např. v češtině vlastník se obvykle označuje nominativem: *Jan má nové auto*, když analogická ruská konstrukce je méně personální, perspektiva pasivní, a vlastník je spíš místem: *U Ivana novaja mašina*);
- 3) diskrétní rozdíly v užití pádů (stejná mysl se vyjadřuje s pomocí jednoho pádu v jednom jazyce, a pomocí jiného v jiném jazyce).

⁶ Cit. za: Pavlenko, A. *Introduction: Bilingualism and Thought in the 20th Century...*, s. 1.

⁷ Schmiedtová, B. Stutterheim, Ch., Carroll, M., *Language-specific Patterns in Event Construal of Advanced Second Language Speakers...*, s. 66.

⁸ Bylund, E. *Language-specific Patterns in Event Conceptualization: Insights from Bilingualism...*, s. 116.

⁹ Janda, L. *Cases in Collision, Cases in Collusion: the Semantic Space of Case in Czech and Russian...*, s. 43-44.

¹⁰ Tamtéž, s. 46-50.

Pro nás je zajímavý třetí případ, kde L. Jandová vyděluje šest hlavních rozdílů¹¹:

- 1) nominativ: jméno vs. genitiv: vztažný bod;
- 2) instrumentál: prostředek/orientační bod vs. akuzativ: určení;
- 3) instrumentál: prostředek/dodatek vs. lokál: místo;
- 4) genitiv: cíl/vztažný bod/celek vs. akuzativ: určení (občas lokál: místo);
- 5) akuzativ: určení vs. lokál: místo;
- 6) dativ: soutěžící/přijímací/proživací vs. (občas instrumentál: orientační bod) vs. genitiv: cíl/pramen/vztažný bod.

Tyhle rozdíly jsou motivovány různými kognitivními strategií.

1. Nominativ: jméno vs. Genitiv: vztažný bod

Jméno se může chápat jako mentální adresa, kognitivní umístění události. Tenhle koncept se překrývá v nějaké míře s referenčním bodem. Jména a referenční body dělí některé odkazové funkce, čímž motivují příbuznost.

Dnes je čtvrtého. Сегодня четвертое. (CZ: genitiv: vztažný bod, RU: nominativ: jméno)

Ivan je starší než já. Иван старше меня. (CZ: nominativ: jméno, RU: genitiv: vztažný bod)

2. Instrumentál: prostředek/orientační bod vs. Akuzativ: určení

1) *Šli jsme lesem. Vlak jede tunelem. Мы шли через лес. Поезд едет через тунель.*

České *lesem* a ruské *через лес* jednají skoro stejně: v prvním případě ale se jedná se o pohyb přes prostor a v druhém – cílovou destinaci za hranice prostoru¹².

V Českém Národním Korpusu se nejvíc vyskytuje příkladů, kdy *les* je v instrumentálu:
Muž jde například lesem a najde připravený hrob – tedy jámu o velikosti lidského těla.

Šli jsme lesem, dýchal na nás zimou a bylo to jako vždycky, když jsme bývali spolu, ona mluvila a já jsem mlčel skoro celou cestu.

Jdu dál lesem a myslím na slečnu Saeki.

Po schůzce jsem šel pěšky lesem.

¹¹ Tamtéž, s. 50.

¹² Janda, L. *Cases in Collision, Cases in Collusion: the Semantic Space of Case in Czech and Russian...*, s. 52.

*Díky tomu nyní jdeme borovým **lesem** a posloucháme z dálky šumění.*

*Jdu černavým **lesem** ještě za úplně tmy, choulím se u paty stromu, klepu zuby a čekám na ráno.*

*Celou dobu šli Kelonským **lesem** a cesta jim trvala asi dvě hodiny.*

*Zároveň si představovala svého syna, jak jde hlubokým **lesem**.*

*Jde houbař **lesem**...*

*Osmnáctiletá slečna šla dopoledne **lesem** poblíž Maršova, když před sebou uviděla koně.*

Ale jsou i příklady, kdy konstrukce připomíná ruský protějšek:

*Šel **přes les** tak vysoký, že ani se zvrácenou hlavou neviděl na špičky stromů.*

*Polly šla **přes les** navštívit babičku a nesla jí nějaké zásoby, protože babičce nebylo dobře.*

2) Šetříte časem, ale plýtváte penězi. *Экономите время, но тратите деньги.*

České *casem* a *penězi* prozrazuje chápání těchto věci jako prostředků dosažení něčeho, zatímco ruské protějšky jsou pouze cílovými stanicemi marnotratných nebo šetrných činností¹³.

Z Českého Národního Korpusu vyplývá, že Češi mohou traktovat čas i jako Rusové:

Užití v akuzativu:

*Kombinace kosení s následnou aplikací herbicidů výrazně šetří **čas** potřebný pro postřik.*

*To vše šetří **čas** nutný pro vstup a převody dat a snižuje riziko chyb, které se nemusí projevit až do doby, kdy začnou práce v terénu.*

*Tento zajímavý návrh, který by šetřil **čas i peníze** daňových poplatníků, teď zvažují v Británii.*

*Jediné, co využívám je soukromé letadlo a to ne proto, že je to luxus, ale protože mi to šetří **čas**,*“ tvrdí skromný Němec

*Tím šetří **čas** a zdroje.*

*Protože noviny i časopisy stále více šetří **čas a peníze**, může se jen málo fotoreportérů věnovat nějakému tématu důkladně a originálně.*

*Má být diskrétní, šetřit **čas i starosti** a klientovi přinášet zajímavou hodnotu navíc.*

¹³ Janda, L. *Cases in Collision, Cases in Collusion: the Semantic Space of Case in Czech and Russian...*, s. 51.

Užití v instrumentálu:

Ted' nešetří časem a udělej všechno, jak se patří, pane správce," radil mu Kemmler.

Jak cestujeme </p> <p> Šetříme časem. Zbytečné loudání, odpočívání, pozdní vstávání a prohlížení věcí méně zajímavých, to vše nám ukrádá čas.

Naučila jsem se ukončovat vztahy, které mě jen zatěžují, naučila jsem se šetřit časem.

„Šetři časem a nauč se rovnou létat, protože i když nejsem žádná odbornice, připadá mi, že se vznášíš moc vysoko na to, abys mohla běhat po zemi.

Lidé dnes více šetří časem a penězi, a tak chtějí mít svou rekreační oázu maximálně hodinu cesty od domu.

Sháněla jsem odborníky, vybudovala si archiv, hledala v příručkách, nešetřila časem ani silami, abych si ověřila správnost jednoho slova.

A Peter pracoval rychle. Nešetřil časem. Ted' když ho měl dost, nešetřil jím.

Se slovesem plýtvat se ale více vyskytuje instrumentál:

Je náš stát opravdu tak bohatý, že si může dovolit plýtvat nejen penězi, ale i časem lidí.

Pátráte - li po něčem, co neexistuje, plýtváte časem a penězi daňových poplatníků.

Některé podřízené organizace ministerstva navíc plýtvaly penězi.

Jiný příklady, kde čeština používá instrumentál a ruština akuzativ. L. Jandová to vysvětluje tak, že v češtině se akcentuje trajektorie a v ruštině – konec cesty s významem – prostor proti času nebo čas proti prostoru:

Přestěhovali jsme před rokem. Мы переехали год назад.

Když se něco stalo před nějakým časem, může být chápáno buď jako statický vztah mezi časovým obdobím a samotnou událostí, anebo mentální pohyb přes plynoucí časové období. V prvním případě použijeme instrumentál, v druhém – akuzativ¹⁴.

3. Instrumentál: prostředek/dodatek vs. Lokál: místo;

Prostředek = cesta = místo. Doba trvání je něco, přes co někdo prochází. Doba trvání je jako rozloha času. Pokud tato rovnice je tranzitivní, znamená to, že existuje velké překrytí mezi instrumentálem a lokálem, co motivuje alternativní užití pádů.

¹⁴ Janda, L. *Concepts of Case and Time in Slavic...*, s. 18.

1) Prosím, pověs lampu nad stůl. Пожалуйста повесь лампу над столом.

Můžeme ale i v češtině najít příklady, kde v dané konstrukci se používá lokál.

Spustil ruku z vypínače a nechal svítit lampu nad stolem, i když to bylo zbytečné plýtvání elektrinou. Venku zapadá slunce, rozsvítím lampu nad stolem.

2) Jezdíme vlakem. Mluvíme spisovným jazykem. Мы ездим на поезде. Мы говорим на литературном языке.

Český Národní Korpus ale poskytuje hodně příkladů, kde se v češtině v podobné konstrukci se použije lokál: místo.

V souladu se svým neupraveným vzhledem a absencí citu pro zkosnatělá pravidla etikety cítil blízkost k obyčejným Rusům, při cestování jezdil ve vlaku třetí třídou a s oblibou zapřádal rozhovory s manuálně pracujícími lidmi, které tak potkal.

Ten člověk asi rád jezdil ve vlaku sám, protože si tam mohl užít chvíli klidu, a Zachovy dotěrné otázky ten klid narušovaly.

Já jsem tam z mnoha důvodů nechtěl chybět, ale poněvadž už nerad jezdím sám vlakem a naopak jsem rád, když někdo jede se mnou autem, tak jsem sháněl, jak to takto zorganizovat, ale všechno se těsně před koncem rozsyřovalo, takže se zdálo, že tam nepojedu.

Cítila jsem přítomnost Ducha. A potom jsem otevřela ústa a Bůh mi dal dar mluvit v jazycích.

„ Mužský hlas ? “ „ Ano, a mluví v jazyce, který neznám. Nebo snad říká ty věci takovým způsobem , aby se nedalo ničemu rozumět.

3) Весной, летом, осенью, зимой, утром, днем, вечером. Na jaře, v letě, v zimě, ve dne, v noci.

Mobilní (ruština) vs. statická (čeština) konceptualizace času. Instrumentál interpretuje událost jako takovou, která probíhá přes časové potrubí¹⁵.

Stavební práce začnou na jaře, centrum bude otevřeno pro turisty zřejmě od června příštího roku.

4) Náš dědeček chodí o holi. Наш дедушка ходит с палкой.

¹⁵ Janda, L. *Concepts of Case and Time in Slavic...*, s. 18.

I babičky s holí chtějí cestovat.

A hned vidím, že sem spěchá strýc Venouš, tatínek a za nimi s holí v ruce dědeček.

Když ho viděla poprvé a podruhé, nechodil o holi a měl svižný, pružný krok .

Po zánětu kloubů zůstala částečně chromá a musela chodit o holi, navíc trpěla chronickými bolestmi.

4. Genitiv: cíl/vztažný bod/celek vs. Akuzativ: určení (občas lokal: místo)

Různé způsoby nahlížení: plánovaný cíl (genitiv: cíl), cílová stanice (akuzativ) s menším akcentem na záměr, statické místo, bod odkazu.

1) Děti jdou do školy. Дети идут в школу.

Slečna, které se nechtělo jít do školy, protože neměla dobrý pocit z toho, že je pátek třináctého, zašla do ordinace svého gynekologa.

Myslí si, že by vedla úžasnější život, kdyby byla tehdy šla na školu do Dartmouthu ?

Možná se ptáte, proč jsem šla na školu, která neměla kvůli skandálům nejlepší pověst.

To auto zbožňujeme, jenže naše dcera šla na školu, a my už pro něj nemáme využití.

Jak to jde ve škole?

2) Toho dne, letošního roku в этом день, в этом году.

Ještě ten den večer se Toník zeptal maminky. „Tobě patří továrna Juta?

Osmadvacetileté kobyle Sylvě se ten den přitížilo, padala na louce.

„O čem jste se ten den vůbec bavily?“ zeptal se.

Navíc předpokládala, že se James po pár dnech vzdá, stejně jako toho dne, kdy se měli sejít v parku, a on nepřišel.

Vypadal jsi toho dne tak smutně, když jsi tu nehybně seděl a upíral oči na moře.

Ovšem toho dne je na cestě doprovázel nesmysl.

Bod nebo objekt může být nahlížen jako zamýšlený cíl, cílová stanice, nebo statické místo.

Přeju vám šťastnou cestu желаю вам счастливого пути

to je nad mé síly это выше моих сил

... **V sedm let jsem začala chodit** do školy. ...¹⁶ **В семь лет** начала ходить в школу.
V **sedmi letech** jsem začala chodit do školy.

5. Akuzativ: určení vs. Lokal: místo

1) Za komunizmu, o Vánocích при комунизме, на Рождество

Když všechno půjde hladce, pomyslela si a bezděčně si podržela palce, mohli by být na Vánoce doma.

Už se vám omrzela všechna tradiční jídla, která o Vánocích vaříte, a chcete letos zkusit něco jiného.

Už se vám omrzela všechna tradiční jídla, která o Vánocích vaříte, a chcete letos zkusit něco jiného.

Písničky vznikaly postupně v průběhu asi pěti let. Psal jsem je vždy o Vánocích.

Půlnoční mše Kostely se o Vánocích pravidelně plní nejen věřícími, ale také lidmi, kteří na bohoslužby běžně nechodí.

„Co budeš dělat o Vánocích?“

Co dělají o Vánocích zvířata Úvodní dvě hodiny jsem den nato skoro nevnímala; zadala jsem celé třídě volnou slohovou práci na téma „Co jsem dělal o Vánocích“.

Pyšná jsem třeba na rybí polévku, kterou dělám na Vánoce .

Věděl jsem, že se má na Vánoce objevit doma, ale netušil jsem, že by už byla na cestě. Za celou dobu nebyl ani jednou na dovolené, jen jedenkrát se mu podařilo utrhnout se z práce na Vánoce.

Kromě ryb si Češi v poslední době dopřávají na Vánoce trochu exotiky v podobě ovoce.

Tom jede letos na Vánoce do Disneylandu v Paříži.

...sem chodil do školy, chtěl jsem studovat informatiku, ale **v poslední okamžik jsem se rozhodl** studovat angličtinu. ...¹⁷ **В последний момент.** V posledním okamžiku.

...Zadruhé, když **jsem studoval ve střední škole,**...¹⁸

¹⁶ Příklad z ChRUPu.

¹⁷ Příklad z ChRUPu.

¹⁸ Příklad z ChRUPu.

Angličtinu a ruštinu jsem studovala na škole a francouzštinu jsem si pak přibrála v mezinárodní organizaci, protože tam pracovalo hodně francouzsky mluvících delegátů.

Hypatie stala přímočarou zastánkyně řeckého vědeckého racionálního myšlení, že navštívila Itálii a Athény, kde studovala na škole Plútarcha mladšího.

Může mít např. přání vrátit se do svého rodiště, studovat na škole v jiném státě, přijmout nabídku lepší práce v jiném městě nebo se provdat za muže, který bydlí mimo danou lokalitu.

Jednou, před mnoha dynastiemi, chtěla jedna čínská dívka, paní Žu, studovat na škole vysoko v horách.

Pokud pracujete ve firmě či studujete ve škole, kde se pro přístup do určitých prostor používají vstupní karty, můžete se brzy dočkat toho, že budou zmíněné karty nahrazeny NFC mobilem.

6. Dativ: soutěžící/přijímací/proživací vs. (občas instrumentál: orientační bod) vs. Genitiv: cíl/pramen/vztažný bod.

Nejsem proti tomu я не против этого.

v šest hodin, o šesté hodině в шесть часов.

Bod nebo objekt může být nahlížen jako, cílová stanice, nebo místo.

Udělal to kvůli rodině сделал это ради семьи

Přijedu domu do desáté hodiny приеду домой к десяти часам

\vzali mi peníze oni взяли у меня деньги

udělala jsem to pro vás я это сделала для вас.

Srnka utekla myslivci косуля убежала от охотника

Patricie měla ráda tyhle osamělé cesty. K smrti ráda utíkala od lidí, i od těch nejbližších, a v pustých krajinách poslouchala hudbu.

Neutíkej od problémů.

Memo se zbláznil, pomyslel jsem si, pustil jsem svou tanečnici a utíkal tetě na pomoc, ale Kuře byl rychlejší.

A společně s nimi utíká lovcům válečných zločinců i čas, brzy možná nebude koho lovit. Nadchází chvíle posledního pokusu o úspěch.

Pokud vůbec chodí, pak špatně a pomalu, přesto někteří NACISTÉ STÁLE UTÍKAJÍ SPRAVEDLNOSTI.

V Americe proto získala přezdívku Nevěsta na útěku, podle stejnojmenného filmu s Julií Robertsovou v hlavní roli, která měla v oblibě utíkat ženichům.

Závěr

Kognitivní lingvistika není jednotnou teorií jazyka, ale spíše souborem vzájemně kompatibilních přístupů, které sdílejí základní předpoklady a východiska. Od ostatních jazykovědných směrů liší tím, že při zkoumání jazykových jevů klade důraz na kognitivní základ jazykové struktury. Jinými slovy, jazykové jevy je možno podle kognitivistů vysvětlit pouze za podmínky, že se vezmou v úvahu lidské kognitivní schopnosti.

Stejně tak základním předpokladem kognitivní gramatiky je teze, že podstatou jazyka je jeho hluboce symbolický charakter. Jazykové výrazy symbolizují, tj. reprezentují konceptualizaci, náš způsob vidění určité situaci.

V intencích své vlastní terminologie kognitivní gramatika *profiluje* nám, tj. vyděluje z pozadí, to, nad čím se obvykle nezamýšlíme, vysvětluje nám náš způsob konstruování událostí. Proto vlastně výběr mluvčím konkrétního pádu závisí od vybraného přes něho způsobu konstrukce scény, tj. od celé konstelace sémantických a pragmatických cech.

V současné době aplikace kognitivních aspektů na analýzu lingvistického materiálu (morfologických pádů) je – v souladu s kognitivním obratem v lingvistice – skoro „módním“ trendem. Proto „kritický přístup žádá zde vyváženost mezi přeceňováním inference a asociací všeho druhu na jedné a lpěním na přesném vymezení sémantiky pádu na druhé stráně“¹.

Myslím si také, že se hodně jevů s pomocí kognitivní gramatiky vysvětlit nedá. Např. v příkladech z CHRUPu – ...*Nemohl jsem uvěřit ho slovam...* a ...*Organizovyvat výstavy a schůzky s umělci a druhy tvorčí lidí*. ... je jasné vidět vliv ruského systému skloňování (верить словам, встречи с артистами). Nejde tady jednak o rozdíly v konstruování události, které jsou jednak důležité, pokud byste chtěli, jako já na začátku psaní této práci, najít odpovědi na otázky, *proč* např. Rusové *chodí v školu a jezdí na vlaku*, a Češi *chodí do školy a jezdí vlakem*. Nejsem si jistá, že kognitivní gramatika nabídla mi uspokojivý a přesvědčivý argument. A jednak jsem si uvědomila, že otázka *proč* (zvláště z toho pohledu, z kterého jsem ji pokládala) byla pro moji práci irelevantní. Kognitivní gramatika totiž pouze nám akcentuje jevy, které si obvykle neuvědomujeme; vysvětluje, jak člověk (jako mluvčí určitého jazyka, tedy i představitel jistého společenství a jisté kultury) vnímá realitu, jak ji kategorizuje, *jak* myslí, a ne *proč* používá ty nebo jiné koncovky. „Nejvyšším cílem kognitivní lingvistiky je porozumět, jak lidská kognice motivuje jazykové jevy, a popisovat to spíše v termínech obecných tendencí než dokonalých, absolutních pravidel“².

¹ Uličný, O., Veselovská, L. *Pád...*, s. 1285.

² Janda, L. *Kognitivní lingvistika...*, s. 15.

Použité zdroje informace:

Korpusy:

1. *Český národní korpus*. Dostupný: <http://www.korpus.cz>
2. *Ruský národní korpus*. Dostupný: <http://www.ruscorpora.ru>
3. *CHRUP (Chyby Rusů, Ukrajinců, Poláků)*. Dostupný: <http://chrup.ff.cuni.cz>

Odborná literatura:

1. Blake, B. *History of the Research on Case*. In: *The Oxford Handbook of Case*, (ed.) A. Malchukov, A. Spencer, Oxford: Oxford University, 2009, s. 13-26.
2. Broccias, C. *Cognitive Grammar*. In: *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, (ed.) T. Hoffman, G. Trousdale, Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 191 – 210.
3. Bylund, E. *Language-specific Patterns in Event Conceptualization: Insights from Bilingualism*. In: *Thinking and Speaking in Two Languages*. (ed.) A. Pavlenko, Channel View Publications, 2011, s. 108-142.
4. Černý, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998.
5. Čechová, M. *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 2000.
6. Danaher, D. S. *Úvod do kognitivní gramatiky*. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*, (ed.) L. Saicová Římalová. Praha: UK FF 2007.
7. Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
8. Evans, V., Bergen, B., Zinken, J. *The cognitive linguistics enterprise: an overview*. In: *The cognitive linguistics reader*, (eds.) Evans, V., Bergen, B., Zinken, J. London: Equinox, 2007, s. 2-36.
9. Jakobson, R. *K obščemu učeniju o padžeže*. (per. A. Cholodovič) In: Roman Jakobson. *Izbrannyje raboty*. Moskva: Progress, 1985, s. 133-175.
10. Janda, L. *A Geography of Case Semantics: the Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1993.
11. Janda, L. *Cases in Collision, Cases in Collusion: the Semantic Space of Case in Czech and Russian*. *Indiana Slavic Studies* 2002, vol. 13, s. 43 - 61.
12. Janda, L. *Concepts of Case and Time in Slavic*. *Glossos*, č. 3 (2002), dostupný: <https://slaviccenters.duke.edu/projects/glossos-journal>.

13. Janda, L. *Kognitivní gramatika*. In: Nový encyklopedický slovník češtiny online, (eds.) Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Brno: Masarykova univerzita 2016, s. 822-823.
14. Janda, L. *Kognitivní lingvistika*. In: Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I. (ed.) L. Saicová Římalová. Praha: UK FF 2004.
15. Janda, L. *Sémantika pádů v češtině*. In: Setkání s češtinou. (eds.) Krausová, A. Slezáková, M. Svobodová, Z. Praha 2002, s. 29-35. Dostupné on-line.
16. Janda, L., Clancy, S. *The Case Book for Czech*. Bloomington: Slavica Publishers 2006.
17. Janda, L., Clancy, S. *The Case Book for Russian*. Bloomington: Slavica Publishers 2002.
18. Konečná, K. *Fillmorova teorie pádů: Pádová gramatika*. In: Encyklopedie lingvistiky, (ed.) K. Prokopová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Dostupné on-line: <http://oltk.upol.cz/encyklopedie>
19. Lacinová, Z. *Prezentace pádového systému ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Diplomová práce (ved. O. Uličný). Praha, FF UK, 2006.
20. Lakoff, G., Jonson, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002.
21. Langacker, R. *Cognitive Grammar: a Basic Introduction*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.
22. Langacker, R. *Concept, Image, and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*. Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 1990.
23. Langacker, R. *Grammar nad Conceptualization*. De Gruyter Inc., 2010.
24. Lehoučková, Z. *Sémantická analýza vybraných českých slovesných předpon*. Diplomová práce (ved. I. Vaňková). Praha, FF UK, 2010.
25. Lehoučková, Z. *Slovesná prefixace ve světle Langackerovy kognitivní gramatiky*. Slovo a slovesnost, č. 4 (2010), s. 340-349.
26. Luraghi, S. *Case in Cognitive Grammar*. In: The Oxford Handbook of Case. (ed.) A. Malchukov, A. Spencer, Oxford: Oxford University, 2009, s. 136-150.
27. Nebeská, I. *Kognice*. In: Nový encyklopedický slovník češtiny online, (eds.) Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Brno: Masarykova univerzita 2016, s. 821-822.
28. Pavlenko, A. *Introduction: Bilingualism and Thought in the 20th Century*. In: Thinking and Speaking in Two Languages. (ed.) A. Pavlenko, Channel View Publications, 2011, s. 1-28.
29. Sayer, P. *Interlanguage*. In: The encyclopedia of Bilingual Education, s. 404-406.

30. Schmiedtová, B. Stutterheim, Ch., Carroll, M., *Language-specific Patterns in Event Construal of Advanced Second Language Speakers*. In: *Thinking and Speaking in Two Languages*. (ed.) A. Pavlenko, Channel View Publications, 2011, s. 66-107.
31. Skalička, V. *Poznámky k teorii pádů*. Slovo a Slovesnost, r. 12 (1950), č. 3-4, s. 134-152. Dostupné on-line.
32. Taylor, J. *Gramatyka kognitywna*. Krakow: Universitas, 2007.
33. Thagard, P. *Úvod do kognitivní vědy*. Praha: Portál, 2001.
34. Uhlířová, L. *K termínu kognitivní*. Slovo a slovesnost, roč. 39 (1978), č. 3-4, s. 288-291.
35. Uličný, O., Veselovská, L. *Pád*. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny online*, (eds.) Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Brno: Masarykova univerzita 2016, s. 1282-1286.
36. Vaňková, I. *Úvodem: na cestě ke kognitivní (etno)lingvistice*. Slovo a slovesnost 4 (2010), s. 245-249.
37. Vaňková, I., Nebeská I., Saicová Římalová L., Šlédrová J. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.
38. Veselý, J. *Problematika vyučování ruštině jako blízce příbuznému jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.